

OOSTVLAAMSE ZANTEN

DRIEMAANDELIJKS ALGEMEEN TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE

ORGAAN VAN DE KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN
van de dienst voor volkskundige enquêtes in Vlaanderen
en van het internationaal studiekomitee voor ommevangsreuzen

Redactie : Renaat van der Linden, Godveerdegemstraat 15, B-9620 Zottegem
Maurits Broeckhove, Marcel Daem, Erik Demoen, Arnold Eloy, René Haeserijn,
Marc Jacobs, Roeland Van de Walle

Ruil en Recensiedienst : Arnold Eloy, Bibliotheek, Kraanlei 65, B-9000 Gent.

Alle stortingen op postrek. nr. 000-0096946-43, Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent

Prijs : 150 F

INHOUD

W.L. BRAEKMAN. Nieuw Licht op Jan de Lichte en de Zijnen.	203
M. DAEM. Jan Broeckart. Zijn betekenis voor de volkskunde.	233
A. BOONE. <i>Wat armoede most daer sijn.</i> Het tema "armoede" in het Kerstlied doorheen Europa.	239
R.v.d.L. <i>El Mouchon d'Aunia</i>	260

Zoeken en zanten

P. HUYS. <i>Den Coninghs groete op Derthien Avont Feeste in het Jaer 1706.</i>	259
--	-----

Boekbesprekingen

E. TIELEMANS. Volksgeneeskunde in Limburg. Een bibliografie. A. Eloy.	202
W.L. BRAEKMAN. Een nieuw zuidnederlands kookboek uit de vijftiende eeuw. <i>R. van der Linden</i>	260
W. LUSTENHOUWER. De geschiedenis van het café-chantant. E. Demoen	261
S. GODFROID. Het draaiorgel. Aspecten van bouw en historiek in Vlaanderen. E. Demoen	261

Inhoud

Jaargang 62 (1987)	262
--------------------	-----

Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met de steun van het Stadsbestuur van Gent, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap en IPPA.

VOLKSGENEESKUNDE IN LIMBURG. EEN BIBLIOGRAFIE.

Samengesteld en van commentaar voorzien door Drs. E. Tielemans.

Limbricht, Limburgs Volkskundig Instituut (L.V.I.), 1986, 113 blz., ill.

Volksgeneeskunde is slechts één van de vele aspecten van de volkskultuur, maar dan wel een aspect dat diep ingrijpt in het handelen van de mens. Op de weg van de wieg tot het graf, met zijn vele wisselvalligheden, is de meest gehoorde boutade: *"als je maar gezond zijt!"* En daar hebben de mensen vanouds veel middeljes voor, ook in ons Nederlandse taalgebied. Eddy TIELEMANS, wetenschappelijk medewerker van het L.V.I., handelt in "Volkskundig Boeket" (Limbricht, 1986) blz. 17-27 over zo'n heel oude handleiding met gezondheidstips: *"Noordlimburgse gezondheidsregels uit 1253"*. Dichter bij ons vermeldt de studie "Volksgeneeskunde in Limburg" 344 publikaties die in (Ned.) Limburg over (Ned.) Limburg zijn uitgegeven in de periode 1839-1985. Een groot gedeelte hiervan is het resultaat van gewone materiaalverzameling door volkskundigen en door artsen die in hun praktijk in contact kwamen met opvattingen, handelingen en remedies die afwijken van de schoolgeneeskunde. Het hier geleverde literatuuronderzoek betreft algemeen volkskundige werken, dorps- en stadsmonografiën, heem- en regionale tijdschriften. In een latere onderzoeksfase zullen ook almanakken, archieven, dag- en weekbladen, kalenders, pamfletten, boekjes met gezondheidstips, streek- en dialectliteratuur (inkl. liederen en toneel) worden nageplozen.

De informatie uit de opgenomen publikaties wordt door Eddy TIELEMANS vakkundig ontsloten via diverse registers: persoonsnamen, plaatsen, planten en kruiden (méér dan 160!), religieuze praktijken, remedies, ziekten. Enkel de studie van J.H. Starmans, "Verloskunde en kindersterfte in Limburg. Folklore: geschiedenis: heden" (Maastricht, 1930) - zowat de laatste grote studie i.v.m. volks-geneeskunde in Limburg - en het werk van Broeder Aloysius, "Troost der zieken" (uitgaven in 1901, 1912 en 1922) zijn wegens het uitgebreide aantal gegevens die ze bevatten niet in de registers ontsloten. J.H. STARMANS toonde in zijn studie aan dat het religieuze aspect in de Limburgse volks-geneeskundige praktijk belangrijker is dan in de rest van Nederland en korri-

geerde daarmee M.A. van Andel's basiswerk "Volksgeneeskunst in Nederland" (Utrecht, 1909). Niet te verwonderen dat Eddy TIELEMANS wel 52 verschillende heiligen en 22 Onze Lieve Vrouwen registreert! Merkwaardig is ook de *"Maat van Christus"*, een zijden lint van 6 voet dat om de aangetaste ledematen wordt gewonden of dat men als gordel gebruikt; het lint wordt gemeten aan het 'mirakuleuze' Zwarte Christusbeeld in de Sint-Maartenskerk te Wijk-Maastricht.

"Volksgeneeskunde in Limburg. Een bibliografie" - de eerste publikatie in de reeks "VOLKSKUNDIG MOZAÏEK" door het L.V.I., - is mede door de commentaar bij ieder van de opgenomen titels meteen een schot in de roos en een veelbelovende aanzet voor het pakket deelstudies dat over de Limburgse volkskultuur wordt gepland.

Het L.V.I. is in 1984 opgericht door de STICHTING DR. WINAND ROUKENSFONDS (1971), i.s.m. de Afdeling Volkskultuur van de CULTURELE RAAD LIMBURG (CRL), ter bestudering "van de Limburgse volkskultuur en de haar omringende Duitse en Belgische volkskultuur" (zie: *Volkskunde in Limburg* nu. Limbricht, 1985, blz. 14). Winand ROUKENS (1896-1974) was eertijds hoogleraar Volkskunde te Nijmegen in opvolging van J. SCHRIJNEN en tevens directeur van het NEDERLANDS OPENLUCHTMUSEUM te Arnhem; zijn volkskundige bibliotheek vormt de kern van de bibliotheek van het L.V.I. Het grensoverschrijdende element in de doelstelling van het ROUKENSFONDS wordt vanuit de in 1979 opgerichte RAAD VOOR DE VOLKSKUNDE MAAS-RIJN behartigd. Deze Raad lag aan de basis van de tentoonstelling en bibliografie (1982) over *"Voetbedevaart Keulen-Maastricht-Scherpenheuvel"* (Bokrijk 1980). Het ROUKENSFONDS en de CRL zijn ook betrokken bij de post-akademiale opleiding Volkskunde die sinds 1973 vanuit het Postuniversitair Centrum te Diepenbeek (Belg. Limburg) wordt opgezet.

Volkskunde is blijkbaar troef in Limburg! In KASTEEL LIMBRICHT is naast het L.V.I. ook een volkskundig museum ondergebracht; Instituut en Museum vormen voortaan samen een dynamisch en kwalitatief hoogstaand Limburgs Centrum voor Volkskultuur, gesubsidieerd door de Provincie.

Arnold ELOY

Adres: LIMBURGS VOLKSKUNDIG INSTITUUT, Allée 1A, NL - 6141 AV LIMBRICHT.

NIEUW LICHT OP JAN DE LICHTE EN DE ZIJNEN

1. Algemeen

In Oost-Vlaanderen leeft de beruchte bandietenbende, die nu algemeen, om niet zo duidelijke redenen, als de bende van Jan de Lichte bekend staat, nog levendig in de herinnering van velen voort. Hij is de Oostvlaamse evenknie van de Westvlaamse Bakeland. Deze laatste was een halve eeuw later actief en kan op een zo mogelijk nog grotere beruchtheid bogen.

Een paar jaar geleden werd eindelijk een marktlied ontdekt, dat werd gecomponeerd naar aanleiding van de terechtstelling van de bendeleider te Aalst op 15 november 1748.¹ Bovendien kwam de Lichte op paasmaandag 1987 weer in het nieuws toen Roel d'Haeses indrukwekkend standbeeld van de beruchte Velzekenaar een kort oponthoud maakte in zijn geboortedorp, vooraleer het naar Middelheim werd overgebracht.

Deze vernieuwde aandacht die Jan de Lichte aldus heeft gekregen, geeft ons de gelegenheid de figuur van de bendeleider en zijn verwanten nogmaals te belichten. De aanleiding daartoe wordt gevormd door een aantal onbekende, weinig gebruikte en zeker onvoldoende geëvalueerde documenten.

Deze brengen allerlei belangrijke en minder belangrijke feiten aan het licht, niet alleen over de figuur van Jan de Lichte zelf, maar ook over zijn geboorteplaats, zijn familieleden, zijn ouders, zijn neef, zijn oom en andere verwanten.

Als geheel laten ze toe scherper de achtergrond te definiëren, waartegen het kriminele gedrag van hen allen, zoniet aanvaardbaar of verdedigbaar, dan toch veel beter begrijpelijk wordt.

De voortdurende oorlogen met de onvermijdelijk daaruit voorkomende uitbuiting en ontreding van het platteland, de heden ten dage bijna onvoorstelbaar geworden uiterste armoede, vormen het tijds kader daartoe. Toen de Franse legers, die in 1744 de Oostenrijkse Nederlanden waren binnengedrongen, twee jaar later een periode van vrede brachten, kon de overheid zich eindelijk toeleggen op het bestrijden van de intussen alom op onrustbarende wijze gestegen criminaliteit.

De ouders en schoonouders van Jan de Lichte waren kruimeldieven die zich, bij gebrek aan werk, gewoon om te overleven, genoodzaakt zagen tot stelen hun toevlucht te nemen. De kinderen werden daarbij reeds in hun prille jeugd ingeschakeld. Wanneer die dan zelf volwassen werden, zetten ze natuurlijk dit marginaal bestaan verder en overtroffen daarbij nog het voorbeeld dat ze thuis en in hun naaste omgeving steeds hadden gezien. Men mag stellen dat Jan de Lichte, zoals vele anderen van zijn "bende", door de tijds- en familieomstan-

1. W.L. Braekman, "Het 'Droevigh Treur-Liedeken' van Jan de Lichte en zijn beruchte Bende", *OVZ* 61 (1986), 11-22. Voor verdere bibliografie verwijzen we naar dit artikel en naar de bijdragen die hierna vermeld worden.

digheden a.h.w. gepreconditioneerd waren om misdadigers te worden. De armoede, het analfabetisme, het gebrek aan werk, de uitbuiting van de landelijke bevolking door marauderende legerbenden, hadden daartoe een inderdaad wel ongewoon gunstig klimaat geschapen.

Het zijn deze aspecten van het geval Jan de Lichte, die in de volgende bladzijden met een soms pijnlijke scherpte op de voorgrond treden. Daardoor wordt een schril maar soms toch ook wel gans ander licht geworpen op de wegens zijn misdaden zo beruchte Jan de Lichte en familie.

Toch heeft de meeste informatie uiteraard wel betrekking op processtukken, waarin sprake is van diefstallen allerhande en van inbraken zowel overdag als bij nacht. Dank zij een aantal getuigen vernemen we daarbij echter allerlei nieuwe gegevens, ook enkele positieve geluiden, over wat één van hen de "*quaden hoop*" van Velzeke noemt.

2. Jan de Lichtes crimineel dossier vóór 1748.

Toen Jan de Lichte op 11 oktober 1748 werd opgepakt en naar Aalst overgebracht, ging het doek op voor het slottoneel in zijn kort, maar met misdrijven allerhande heel substantieel gestoffeerd bestaan.

Toen hij door de rechtbank van het Franse leger te Aalst werd ondervraagd, verklaarde hij vroeger reeds een jaar in de gevangenis aldaar gezeten te hebben maar ook dat hij toen ten onrechte beschuldigd was geweest.²

In feite was hij op 14 februari 1747 door de leenmannen van het grafelijk leenhof "ten Steene" te Aalst veroordeeld tot geseling, brandmerking en levenslange verbanning.

Deze veroordeling was het gevolg van een hele reeks misdrijven, waarvan het oudste teruggaat tot einde mei 1740, toen de Lichte zeventien jaar oud was en reeds twee jaar van huis was weggelopen.

In 1740 blijkt hij te Dikkele een stuk stof en een voorschoot gestolen te hebben en zich datzelfde jaar ook verscheidene goederen te Strijpen onrechtmatig toegeëigend te hebben. Ook een mislukte poging tot inbraak te Velzeke wordt hem ten laste gelegd.

In 1743 heeft hij op de weg van Zottegem naar het kapelletje van O.L.V. van Deinsbeke op een paar mensen geschoten.

Op de beroemde jaarmarkt te St.-Lievens-Houtem van 12 november 1744 was hij natuurlijk - zoals de meeste inwoners van de streek - aanwezig. Wanneer hij op de terugweg in de herberg van Jan Kinet te Elene binnenstapt, krijgt hij daar "*querelle*" met twee andere klanten. Daar hij blijkbaar alleen is, loopt hij weg om wapens en helpers te gaan halen. Kort nadien keert hij terug met twee "*complicen*", elk gewapend met een groot mes. Jan de Lichte zelf heeft een degen meegebracht. De personen waarmee hij het daar wat vroeger aan de stok gekregen had, zijn echter ondertussen uit de herberg vertrokken. De drie gaan ze zoeken en vinden ze in het huis van Frans van Gansberge te Velzeke. Ze blijven buiten staan en dagen hun tegenstrevers uit om naar buiten te komen: ze gaan ze "*vermoorden*", zo

2. RA Gent, *Land van Aalst*, Oud nr 1892 (dossier Jan De Lichte).

tieren ze met veel vloeken en "sweiren"! Hoe het verder afgelopen is vernemen we niet: wellicht zijn de drie schelmen eindelijk onverrichter zake afgedropen.

Het jaar daarop, weer op de dag van de wijdvermaarde jaarmarkt, is Jan de Lichte, nu samen met een aantal anderen, weer naar Houtem geweest. In het huis (d.i. de herberg) van de weduwe Lieven de Neve heeft hij daar met zijn mes gevochten, daarbij twee personen gekwetst en verder getracht een vrouw dood te schieten. Op deze herbergtwist komen we verder nog terug.

Bij hun terugkeer naar huis stappen ze weer bij Jan Kinet te Elene binnen. Zoals het jaar te voren ontstaat ook nu ruzie, Jans tegenstrever vlucht en onder "enorme blasphemien" zet Jan, in een duistere opwelling, zijn zakpistool op de eigen borst, haalt de haan over, maar het wapen ketst. Ook dit voorval zal hierna nog ter sprake komen.

Dit alles staat te lezen in het vonnis dat hier nu volgt (zie afb. 1):

Om dieswille dat gij, Jan de Lichte, filius Joos, oudt soo gij segt³... geboortigh van Velsique, wesende cloeck en gesont van leden, in plaetse van te wercken, u vervoordert hebt te vagabonderen, frequenteren, ende aen te hauden met dieven ende vagabonden, ten meerderen deel onderstaen hebbende sententie criminele, soo van doot als geeselinghe, ende daerenboven u soo verre hebt vermeten⁴ van op den 12 9ber 1745, ten huijse vande wed^e Lieven de Neve tot Ste Lievenshautem, onder vloecken ende sweiren querelle⁵ te soecken ende vechten met uw mes, tot soo verre dat gij aldaer twee persoonen hebt gequest, ende getracht met uwe sackpistole eene vrouwe omverre te schieten, t'gone waarschijnlijk soude gebeurt hebben, ten sij⁶ de selve sackpistole heeft uijtgevlamt;

van waer gij gegaen sijnde ten huijse van Jan Kinet tot Helene, onder vloecken ende sweiren oock getracht hebt querelle te maecken, ende van uwe betwiste partije verlaeten sijnde, u soo verre hebt vergeten van niet alleene te profereren⁷ enorme blasphemien, maer selfs van op uwen eijgen persooone te willen lossen eene sackpistole de welcke faute geslegen⁸ heeft, als wanneer gij de selve op u eijgen borst meende te lossen;

dat gij voorders den 12 9ber 1744, ten huijse vanden voorn. Jan Kinet querelle gehadt hebbende, van dair sijt vertroocken, soo om u te waepenen als te verstercken door twee complicen, tot soo verre dat gij

3. RAG, *Land van Aalst*, Oud nr 1713. Volgens een kopie van dit stuk, die zich eveneens in de bundel bevindt, was hij toen "ontrent 24 jaren" oud; in feite was hij toen 23 jaar. Een andere kopie van hetzelfde vonnis komt voor in *Land van Aalst*, Oud nr. 1578, pp. 151-153. Interpunctie en indeling in alinea's zijn door mij aangebracht.

4. *vermeten*: verstout.

5. *querelle*: ruzie.

6. *ten sij*: ware het niet gebeurd dat.

7. *profereren*: uiten, uitspreken.

8. *faute geslegen*: heeft geketst.

9. *savel*: dialect. variant van sabel.

10. *moetwilligheden*: baldadigheden.

11. *uijtroepende*: naar buiten roepende.

12. *vermooren*: dialect. variant van vermoorden.

Ondieswille dat gij Jan de Rube filius voor
oudt soo gij segt ge bootticht van veldicqne
wesende claek en gesont van leden, in plaetse
van te werken u verdoorners hebt u vagabon-
den, frequentieren ende aan te houden met
duven ende vagabonden, ten meerdere deel
onderstaen hebbende sceleren criminele, soodan
doort als gevelinge, ende daeromheen u
soo verre hebt vermeten van op den 12 ghet
1795 ten huysse vande wed. Lieve de hede
tot Sta Levent-hantem onder Vlaeken ende
Sweiren querelle te maken Laeken ende
vechten met u met, tot soo verre dat gij
aldaer twee personen hebt gegeselt, ende
getracht met uwe sactipistole een vrouwe
om dert te schalen, u goet waerschijnlyk
sonde gebleut hebben, ten by de selve sact-
pistole heeft ingeschtamt, van waer gij gegeselt
synde ten huysse van Jan kimet tot helen
onder Vlaeken ende Sweiren oock getracht
hebt querelle te maken, ende van uwe
botwiste partije verlaeten synde ~~u~~
~~u~~ u soo verre hebt vergeten
van niet allene te profereeren enorme
blasphemien, maar selft man op uwen eygen
pistone te willen loffen een sactipistole
de welke fault gelogen heet, alsoe wanneer
gij de selve op u eygen heeft meende te loffen,
dat gij vordert den 12 ghet 1795 ten huysse
vanden vord Jan kimet querelle gehad
hebbende vandaer by verbrocken, soo om u
te wapenen als te versterken door twee
complicien, tot soo verre dat gij weynigh licht
daer naer ten selven huysse by wedergekert.

weijnigh tijts daer naer ten selven huijse sijt wedergekeert met twee complicen, gewaepent met eenen degen ofte savel,⁹ ende selve complicen elck met een groot bloodt mes, de welcke aldaer niet vindende de persoonen jegens wie gij ruzie hadde gehad, de selve sijt gaen soecken gewaepent als vooren, ende ten dien eijnde gecommen sijnde tot den huijse van Frans van Gansberge, met den voors. degen savel ende messen, verscheijde moetwilligheden¹⁰ hebt gedaen benevens uwe voors. complicen om in den selven huijse te geraecken, als wanneer sij onder menigvuldige abominale vloecken waeren uijtropende¹¹ de persoonen jegens wie gij querelle hadde gehad, onder menigvuldige drijgementen vande selve te sullen vermooren;¹²

gelijck gij ten jaere 1743 op den wegh van Sottegem leedende naer het capelleken van Dijnsbeke, twee persoonen rencontrerende, ende om dat de selve geene antwoorde en conden geven op uwe vraege, jegens hun oock querelle hebt gesocht, de welcke hunnen wegh adva(n)cerende, hebt gij gelost achter de selve eene pistole; sijnde oock soo onbedacht geweest van op den 31 meije 1740, ten huijse van Pieter vander Brugge tot Dickele, door de venster te stelen eene faille¹³ ende voorschoot; ende voorts grootelijcke suspect¹⁴ van op H. Sacramentsdagh vanden selven jaere, uijt den peirdestal van Jooris Thienpont tot Strijpen gestolen t'hebben verscheijde goederen ende effecten,¹⁵ de welcke gij, betrapt sijnde, niet en hebt connen transporteren;

gelijck oock van ten selven jaere gemaect t'hebben een gat in den cleemen muer vanden huijse van Gillis Mercier tot Velsicque, niet sonder vehemente¹⁶ suspicie van daer door te willen begaen diefte, indien gij in het maecken van het gat niet en hadde verjaegt geweest, ende dat gij suspect sijt van voordere dieften ten processe vermeld; alle het welcke niet lijdelyck¹⁷ sijnde in een lande van rechte sonder condigne punitie,¹⁸ andere ten exemple,

Soo is dat Leenmannen van sijne majesteits gravelijck Leenhove ten Steene t'Aelst, gesien het proces crimineel, criminelijck ende extraordinaerelijck voor hemlieden beleedt,... u condemnieren op een schavot, den bast aen den hals, gegeeselt te worden met scherpe roeden tot den loopenden bloede, ende op uwen rugge geteekent te worden met het ordinair brantmerck, bannende u voorts u leven geduerende bujten desen lande ende provintien van Vlaenderen, Brabant ende Henegauw, den Lande te ruijmen binnen sonnenschijn ende de voors. provintien binnen derden daege naer slaeckinge¹⁹ van vangenisse, met interdictie van daer binnen te comen op peine van de galge, verclaerende alle uwe goederen, meubele ende immeubele, de leenen daer onder begrepen, geconfisqueert ten proffijte van die het behoort, den costen vanden processe ende misen van justitie²¹ naar taxatie alvooren gededucert.

Aldus gepronuntieert ende geexecuteert... desen 14 febr. 1747.

13. *faille*: soort zijden stof.

14. *grootelijcke suspect*: er sterk van verdacht.

15. *effecten*: dingen, zaken.

16. *vehemente*: sterke.

17. *lijdelijck*: duldbaar, toelaatbaar.

18. *condigne punitie*: passende straf.

19. *slaekkinge*: vrijlating.

20. *peine*: straf.

21. *misen van justitie*: gerechtskosten.

Voegen we hier nog aan toe dat Jan de Lichte op de pijnbank werd gefolterd en dit al veertien dagen voor het bovenstaande vonnis werd geveld. De foltering duurde twaalf uren, maar of hij, als gevolg hiervan, ook bekentenissen aflegde weten we niet. Het lijkt niet waarschijnlijk.

De toelating tot foltering werd door het leenhof te Aalst aan de Raad van Vlaanderen te Gent gevraagd. Deze laatste gaf zijn toestemming maar wel onder bepaalde voorwaarden :²²

Secrete instructie op het scherp examen van Jan de Lichte, filius Joos : den selven gheappliqueert te houden den tijdt van twaelf achterevolghende hueren, ende ghedurende dies het selve te beswaeren²³ proportionelijck aen²⁴ sijne crachten, ende bij soo verre hij ten expireren²⁵ vanden tijdt besigh waere met het fait te bekennen, sal de torture ghecontinueert worden, tot dat sijne confessie is voltrocken. Actum tot Ghendt, den 30 januarij 1747.

Van elk "scherp examen" werd een gedetailleerd verslag opgemaakt, maar dit stuk is helaas niet bewaard gebleven. Ook werd een proces steeds voorafgegaan door een "enquête preparatoire" op de verschillende plaatsen waar de strafbare feiten gepleegd werden, in dit geval te Strijpen, Dikkele, Velzeke, enz. Ook die stukken zijn wellicht niet bewaard, met uitzondering evenwel van de "enquête" die hierna nog ter sprake komt.

Dat Jan de Lichte, niettegenstaande zijn jeugdige leeftijd, voor het gerecht te Aalst geen gemakkelijke 'klant' was, moge blijken uit het feit dat hijzelf ook getuigen liet dagvaarden.

Zo is een "enquête ende beleedt van oircondschap" bewaard,²⁶ waarbij "ten versoecke van Jan de Lichte f^s Joos, verweerder", een zekere Leopold Pieters, f^s Adam, "herbergier binnen de prochie van Scheldewindeke, oudt 26 à 27 jaren", als getuige "à decharge" op 29 december 1746 naar het Leenhof te Aalst werd ontboden.

Waarover het precies gaat blijkt er niet zo duidelijk uit. Wellicht werd Jan de Lichte - ten onrechte ditmaal - ook beschuldigd van een misdrijf gepleegd op Allerzielen 1743. De getuige verklaart dat Jan de Lichte die dag en ook de dag daarna bij hem heeft doorgebracht en dus het misdrijf niet kan gepleegd hebben.

Leopold Pieters beweert dat hij Jan de Lichte reeds "twee a drij jaren heeft gekent" en verklaart "waerachtigh te sijn dat den voors. Jan de Lichte tsijns deponents huijse is gecomen ten jaere 1743 op alderzielendagh 's morgens vroegh, naer het eijndigen vande misse,... geassisteert met sekere vrouwpersoone die den selven de lichte seijde sijne vrouwe te wesen". Wie deze vrouw was, wordt echter niet vermeld.

De beschuldigde is "den geheelen dagh aldaer van sijns deponents huijs... uijt ende ingegaen, ende hier en daer, ende dat hij des naer

22. RA Gent, *Land van Aalst*, Oud nr. 1713.

23. *beswaeren* : verzwaren, op te drijven.

24. *proportionelijck aen* : in verhouding tot.

25. *expireren* : eindigen, aflopen.

26. RA Gent, *Land van Aalst*, Oud nr 1674.

middaghs... heeft gedorschen eenigh graen benefens Christoffel vanden driessche, sonder hem nochtans daer toe versocht te hebben".

's Avonds hebben ze samen gegeten en daarna "*gespeelt met de caerte*". Nadien is Jan de Lichte met de "*voors. vrouwpersoone*" vertrokken. Om vier of vijf uur in de morgen ging Leopold Pieters naar de "*misse van St.-Huybrecht*" en, als hij terug thuis kwam, was Jan de Lichte weer opgedoken en bleef in het huis van de getuige "*den heelen dag wesende St. Huybrechtsdag*".

Reeds twintig jaar geleden heb ik de aandacht gevestigd op een "enquête préparatoire" die rond het midden van november 1745 voor de schepenbank van Velzeke werd gehouden.²⁷

Dit vooronderzoek nu handelt over de herbergtwist op de jaarmarkt te St.-Lievens-Houtem in 1745 (12 november) en over de ruzie in de herberg te Elene die op dezelfde dag plaats had. Beide 'gevallen' worden - zoals we hierboven gezien hebben - ook in het vonnis van 14 febr. 1747 vermeld, maar het vooronderzoek te Velzeke bevat wel allerlei aanvullende gegevens.

Zo blijkt eruit dat Jan Kinet in de herberg "*het raeyldeken*" te Elene woonde. Op 12 nov. 1745, bij zonsondergang, stapten aldaar Jan de Lichte, zijn broer Adriaan, zijn oom Salomon de Schepper en diens vrouw, binnen, "*benefens meer andere personen*". Ze speelden er wat "*met de bolle*" en nadien ontstond een hoogoplopende ruzie.

Jan en Adriaan kregen met elkaar "*eenige disputen*". Adriaan zei tegen zijn broer: "*mordiu, dat ick u niet en hadde bygestaen, gy hadt doot geweest*"! De getuige, die dit voor de schepenbank te Velzeke verklaart, heeft Jan de Lichte bij diezelfde gelegenheid ook nog horen zeggen dat hij te St.-Lievens-Houtem "*den sone van den selven huysel hadde gegeven eene steke in syne schauderen benefens eenen anderen gesteken thebben in synen buyck*".

Uit het vonnis van 14 febr. 1747 kunnen we opmaken dat Jan de Lichte hier verwijst naar de vechtpartij in de herberg van de Wed. Lieven de Neve en naar het kwetsen van twee personen. Blijkbaar was Jan bij die vechtpartij in moeilijkheden geraakt en had hij het er alleen dank zij de hulp van zijn broer Adriaan heelhuids afgebracht. Dat Jan daarbij ook een vrouw had trachten dood te schieten, blijkt uit het vooronderzoek echter niet.

Wel vermeldt dit vooronderzoek eveneens hoe Jan de Lichte in "*het Raeyldeken*" een "*sack pistole*" op zijn eigen borst heeft gericht, "*willende hem daarmede doerschieten*". Dit lukte niet, alleen omdat "de selve pistole faute geslaegen" had, toen hij de haan overhaalde.

Door het bewaarde vooronderzoek tegen Jan de Lichte te Velzeke in 1745, worden dus de in het vonnis van febr. 1747 vermelde gebeurtenissen op de jaarmarkt te Houtem, op gelukkige wijze aangevuld.

27. R.A. Ronse, *Pays de Sotteghem*, 4298 (oud nr. 272). Cf. W. Braekman, "Over en om Jan de Lichte en de zijnen", *OVZ* (43 (1968), 110-115.

3. Waarheid en Verdichtsel bij E. Ternest.

De bekende historische roman, die de toenmalige Wetterse gemeentesecretaris, E. Ternest, in 1873 liet verschijnen is, naar het titelblad te oordelen, *"naar de echtste bronnen bewerkt"*. Alhoewel hij deze bronnen niet met name noemt, blijkt, dank zij het hierboven bekend gemaakte vonnis van 14 febr. 1747, dat Ternest niet alleen de gedrukte vonnissen en de procesverslagen van de militaire rechtbank heeft geraadpleegd, zoals tot hiertoe algemeen werd aangenomen.²⁸

Bij Ternest wordt verteld over een ruzie en een messengevecht op de jaarmarkt te St.-Lievens-Houtem. Deze episode refereert duidelijk aan de gebeurtenissen die in het vonnis van februari 1747 op 12 nov. 1745 gedateerd worden.

Vóór de ruzie begint verhaalt een "jongeling" bij Ternest wat hij het jaar te voren (1744) op dezelfde dag had meegemaakt (cf. het vonnis):²⁹

- *Verleden jaar op dezen dag heb ik hem eens aan het werk gezien...*
- *Gij bedoelt zeker den twist, die hij toen gehad heeft te Elene met drie gebroeders van Sint-Gooris? vroeg Lieven.*
- *Juist, sprak de jongeling.*
- *En waart gij daarbij tegenwoordig? vroeg Lieven verder.*
- *Zeker, antwoordde de andere; ik was met de drie jongelingen in gezelschap, het waren de drie zoons van Pier den wagenmaker, en ik heb het gansche tooneel bijgewoond. Ik kwam met hen van de jaarmarkt; eer wij scheidden, wilden wij samen nog een glaasje drinken en gingen bij Jan Kinet binnen. daar zat ongelukkiglijk Jan de Lichte: zoohaast deze ons zag, wilde hij ons met hem doen drinken... ik, die hem kende, nam een glaasje mede voor de rust; maar mijne kameraden weigerden, zeggende dat zij hem niet kenden, en ook oorden in den zak hadden om te betalen. Jan de Lichte maakte zich toen geweldig kwaad, hij begon te vloeken en te schelden, en praatte van niets anders dan van doodsteken en omverreschieten. De jongens van St.-Gooris, ziende met wat voor eenen kerel zij te doen hadden, vertrokken toen. Maar Jan de Lichte vervolgde hen met zijn mes in de hand, en dat met zulke woede, dat zij eindelijk wel genoodzaakt waren zich te verweren. Zij trokken toen op hunne beurt hunne messen en hadden het hem zonder twijfel erg doen bezuren, indien hij niet om versterking ware geloopen; het duurde evenwel geen tien minuten, of hij was daar terug in gezelschap van twee andere gevaarlijke kerels van zijne wijk. Hij hield in de eene hand een geladen pistool en in de andere eenen grooten sabel, terwijl zijne makkers elk met een lang mes gewapend waren. Toen de drie wagenmakers hen zagen komen, vluchtten zij al gauw in het huis van Cies van Gansberghe en verzochten den baas de deur te sluiten. Dan is Jan de Lichte met zijne twee kameraden wel een half uur vóór het huis gebleven, met geweld pogende de deur in te stampen, en onder vloeken en verwenschen de jongelingen uitdagende om buiten te*

28. P. Maes en St. Top, "De Bende van Jan de Lichte. Een vergelijking tussen historische en volksliteraire bronnen", *Volkskunde* 83 (1982), 13.

29. E. Ternest, *Jan de Lichte en zijne Bende* (Snoeck-Ducaju en Zoon, Gent, s.d.), pp. 40-41.

komen. Als hij nu zag, dat al zijne moeite vruchteloos was, wilde hij het huis in brand steken; maar zijne gezellen hielden hem tegen, en dan is hij zoo razende dol geworden, dat hij poogde zich zelve om het leven te brengen met zijn pistool, dat, gelukkig voor hem, fout sloeg en niet afging.

Zoals uit de bovenstaande passage blijkt, moet Ternest het vonnis van 14 febr. 1747 hebben gekend. Dit wordt nog verder bewezen wanneer dezelfde jongeling ook het voorval bij het kapelletje van O.L.V. van Deinsbeke verhaalt. Weliswaar situeert hij het "over veertien dagen", d.i. eind oktober (1745) en niet, zoals in het vonnis, in 1743, maar voor het overige zijn er frappante overeenkomsten: ³⁰

- Over veertien dagen nog, vervolgde de jongeling, heeft hij een geval gehad aan het kapelleken van Dijnsbeke; gij hebt er mogelijk iets van vernomen?

- Inderdaad, antwoordde Lieven, maar ik weet er toch den juisten inhoud niet van.

- Welnu, over veertien dagen kwam hij daar twee schoenmakers van Zottegem tegen. Hij vroeg hun of het waar was, dat er in den voormiddag door het dorp eene compagnie Fransche soldaten voorbijgetrokken was, en omdat zij antwoordden, dat zij het niet wisten en toen lachten, is hij in eens in gramschap geschoten, en heeft hen met zijn mes willen steken. De twee mannen, vreedzame burgers zijnde, verzoedden hunnen weg, en dan heeft hij nog twee pistoolschoten achter hen gelost, en dat met eene juistheid, dat zij de kogels langs hunne ooren voelden fluiten.

In het vonnis is er ook sprake van een vraag die Jan de Lichte aan de twee voorbijgangers zou gesteld hebben. Wat die vraag was, vernemen we daar niet. Heeft Ternest ook nog andere processtukken, die tot het weerhouden vonnis hebben geleid, in handen gehad? We weten het niet maar wel kan worden opgemerkt dat zijn suggestie dat de vraag ging over een in de buurt gesignaliseerde compagnie Franse soldaten, zeer goed mogelijk is.

Dit is trouwens ook het geval voor Ternests suggestie als zou Jan de Lichte wel "eenige maanden bij de Oostenrijkschen soldaat geweest zijn". Heeft Ternest ook dit gegeven uit de ene of de andere historische bron geput... misschien weer uit dezelfde nu verloren gegane procesbundel? Of zijn ook een aantal gegevens aan de mondelinge overlevering ontleend?

Als de jongeling "op de jaarmarkt de twee hierboven aangehaalde gebeurtenissen verteld heeft, komt Jan de Lichte de herberg (van de Wed. Lieven de Neve) binnen.

Hij wil dat Marianne, op wie hij verliefd is, met hem een glas bier drinkt. Haar geliefde, Lieven, een jonge smid, die dit wil beletten, krijgt een vuistslag in het gezicht. Zijn broer Isidoor komt hem ter hulp: ³¹

De vrouwen en een aantal der schuwste boeren vluchtten kermend naar de deur en wierpen in hunne haast stoelen, banken en tafels

30. E. Ternest, *Op. cit.*, p. 42.

31. E. Ternest, *Op. cit.*, p. 45.

omver, terwijl de stoutmoedigsten het gevecht sprakeloos bleven aanschouwen, of de strijders door woorden en gebaren stonden aan te moedigen.

Jan de Lichte nam zijn mes en verwondde Isidoor aan de hals. Als Lieven dit zag steeg "een heesch gegrol... op uit zijnen boezem" en ook hij haalde zijn zakmes te voorschijn. In de loop van dit gevecht werd Betje, Isidoors meisje, in de schouder geschoten. Jan de Lichte werd in het nauw gedreven maar er daagde van buiten versterking op en hij kon vluchten.

Het is duidelijk dat deze passage bij Ternest geïnspireerd is door wat in het vonnis van 14 feb. 1747 over de gebeurtenis op de jaarmarkt in 1745 te lezen staat.

Uit de voorgaande passage bij Ternest en de vergelijking daarvan met wat in het vonnis voorkomt, dringt zich alvast een conclusie op. De vermelding van het gebruik van de "echtste bronnen" door Ternest, is blijkbaar veel ernstiger te nemen dan dat men tot nu toe heeft aangenomen. Ternest heeft voor zijn roman wel degelijk historisch onderzoek verricht. Daarbij heeft hij documenten onder de ogen gehad en gebruikt die - zoals het vonnis van 14 febr. 1747 - na hem onopgemerkt zijn gebleven, of die misschien intussen verloren of zoek zijn geraakt.

4. Joos de Lichte, Jans vader.

Tijdens zijn proces in 1748 loochent Joos, Jozef of Judocus de Lichte, reeds ooit vroeger veroordeeld geweest te zijn.³² Hij werd toen, op de leeftijd van 69 jaar, veroordeeld tot geseling "*tot den loopende bloede ende alsdan gebrant-merckt ende geteekent te worden met de letter*"³³ en levenslange verbanning.

Toch was Jans vader reeds op 29 november 1746 te Aalst door de "*gravelycken Leenhove ten Steene*" veroordeeld geweest, omdat hij in zijn huis te Velzeke was "*admitterende, soo by nachte ende ontijden als bij dage, vagabonden ende dieven*". Bovendien oordeelden de rechters dat hij "*ten uijttersten suspect*" was van verscheidene diefstallen gepleegd te hebben. Verder omvatte de beschuldiging "*brutaliteiten ende moetwilligheden als mede abominabel vloecken ende eeden jegens de waerheijdt*".³⁴ Hij werd daarvoor veroordeeld op een schavot geseld te worden en verbannen voor twintig jaar.

Nog heel wat vroeger, in 1737, was over hem te Velzeke ook al een "*informatie preparatoire*" gehouden, waaruit duidelijk blijkt dat hij een opvliegend en moeilijk man was. We zullen er hierna nog uitvoerig blijven bij stilstaan,³⁵ omdat deze 'informatie' ook in een ander verband zeer interessante gegevens bevat.

Op 14 juni 1747 werd hij wegens banbreuk voor dertig jaar verban-

32. R.A. Gent, *Land van Aalst*, Oud n° 1895, dossier Jozef de Lichte.

33. *Vonnissen, Verleent binnen de Stadt Aelst...* (Ghendt, 1748), p. 47; de letter V staat voor *Voleur*, dief.

34. R.A. Gent, *Land van Aalst*, Oud n° 1713 en 1758, p. 145.

35. Zie hierna bij n° 6.

nen,³⁶ en in 1748 volgde levenslange verbanning, zoals we reeds zagen.

Twee jaar later, op 31 jan. 1750, wordt Joos de Lichte, f^s Ignatië, omdat hij zich "*vervoordert*" heeft "*voor de derde mael te breken*" zijn ban, nogmaals veroordeeld tot geseling en levenslange verbanning.³⁷ Weer gaf hij daaraan geen gevolg, werd echter verder ongemoeid gelaten en stierf te Velzeke in 1753.

5. Elizabeth de Schepper, Jans moeder.

Zoals haar echtgenoot, Joos de Lichte, wordt ook zij in 1748 veroordeeld tot geseling en levenslange verbanning.³⁸ Ze was toen zeventig jaar oud en loochende, zoals haar man, vroeger reeds veroordeeld geweest te zijn.³⁹

Op 6 september 1746 was ze echter al te Aalst veroordeeld tot vijftien jaar verbanning, geseling en brandmerking met letter V.⁴⁰ Dit proces werd reeds begin maart voorafgegaan door een "*informatie preparatoire*" te Velzeke, waarbij verscheidene getuigen een "*depositie verleent*" hadden. Deze getuigen werden op 2 augustus naar Aalst op het Steen ontboden voor een "*enquête ende beleet van oirconde*". Men las er in het bijzijn van de beschuldigde de depositie voor, die ze vroeger te Velzeke gedaan hadden, en noteerde hun reactie daarop. Deze enquête is bewaard en blijkt een aantal interessante, aanvullende gegevens te bevatten niet alleen over de aanleiding tot het proces, maar ook over de plaatselijke toestanden te Velzeke.⁴¹

Er worden vijf getuigen gehoord, twee echtparen en Frans van Gansberge, een jonge landbouwer. Op de "depositie" van deze laatste komen we verder terug.

Belangrijk is dat de twee echtparen, hetzij vroeger of op het ogenblik van hun verklaringen, in de onmiddellijke buurt gewoond hebben van de beschuldigde en haar familie. Hun verklaringen winnen daardoor aan belangrijkheid.

Peeter de Smet, "hantwercker van style binnen de prochie van Vel-sicke, oudt 60 jaren "kent de beschuldigde reeds tweeëntwintig jaar zeer goed. Zij en haar familie, zo getuigt hij, waren "*publiquelijck befaemt... vele dieverijen begaen te hebben*". Het was een familie van kruimeldieven. Hij weet van het stelen door de beschuldigde, haar dochter Albertine en haar schoondochter Joanne de Mesure (de vrouw van Adriaan de Lichte), van "*eenige schooven boonen*". Hij heeft hen ook in de oogsttijd zien aftrekken "*de hayren van het graen*" en die "*in hunnen voorschoot*" naar huis zien dragen: "*van jaere te jaere ontrent ende in die ougsttijdt naer hun huijs sijn gecomen met schooven boonen ende in den looftijdt met eenige vrachten loof*".

36. R.A. Gent, *Land van Aalst*, Oud n° 1578, p. 153-154.

37. R.A. Gent, *Land van Aalst*, Oud nr 1713 en 1578, p. 163.

38. *Vonnissen, Verleent binnen de Stadt Aelst...*, p. 47.

39. R.A. Gent, *Land van Aalst*, Oud nr 1895, dossier Elizabeth De Schepper.

40. R.A. Gent, *Land van Aalst*, Oud n° 1578, p. 139.

41. R.A. Gent, *Land van Aalst*, Oud nr 1674.

Ook vernemen we uit zijn verklaring dat de families de Lichte en de Schepper "met elkanderen waren verkeerende ende aenhoudende".

Alhoewel de beschuldigde en haar man, Joos de Lichte, "*geen ander landt in 't gebruijck en hadden dan alleenlijck een lochtinghsken, waer op sij ten uijttersten maer vier a vijf stuijcken cooren en souden winnen*" en hij ook weet "*dat sij van niemant eenige diergelijcke vruchten waren coopende*", vermoedt hij sterk dat de vruchten die bij hen steeds aanwezig waren, alle van diefstal afkomstig zijn.

Het huis van de beschuldigde was een toevluchtsoord voor "*alle soorten van bedelaers ende lantloopers, ende dit bij dage ende oock dikwils bij nachte...*". Van als er iemand bij haar op de deur klopte, "*de selve wierde geopent*", en hij hoorde dikwijls "*dat alsdan het voors. volck onder elckanderen waren singende ende clingende...*".

Zijn vrouw, Josine Baert f^a Jans, sluit zich aan bij de getuigenis van haar man, maar voegt er niets aan toe.

Het tweede echtpaar is Peeter Andries d'Hanens en zijn vrouw Johanne Marie Feliërs. Ook zij zijn herhaaldelijk het slachtoffer geweest van kleine diefstallen door de beschuldigde en haar familie: "*een geluwe spaensche saergie ende een mans hemde*", een jaar later uit het "*ovenbuer*" 16 à 17 broden, nadat ze "*een gat door den cleemen muer*" gemaakt hadden. Verder vermelden ze het stelen van hout en van "*gruijs, meel, blom ende stroij*". De vrouw heeft ook in het huis van Joos de Lichte gezien een sekere Jan Trist,⁴² "*met andere soorten van vagabonden die aldaer onder elckanderen vrolijck waren*".

Op 6 september 1746 werd Elizabeth de Schepper veroordeeld tot vijftien jaar verbanning wegens het "admitteren" in haar huis van dieven en vagabonden en wegens het stelen van veldvruchten.⁴³

Men heeft de indruk dat Joos de Lichte en diens vrouw, Elizabeth de Schepper, in de diepste armoede leefden, geen grond hadden om die te bewerken en aldus in hun onderhoud te voorzien, zodat ze, om te overleven, alleen op het stelen van levensmiddelen aangewezen waren. Het ganse milieu, zoals het door toevallige kleine details in de getuigenverklaringen naar voren treedt, herinnert sterk aan dat van Speeltie en zijn gezin in Reimond Stijns' indrukwekkende roman *Hard Labeur*.

Deze indruk zal nog worden versterkt bij het onderzoek naar de misdaden van Salomon de Schepper, broer van Elizabeth en oom van Jan de Lichte.

Vermelden we tenslotte nog dat Elizabeth de Schepper op 31 januari 1750 nogmaals te Aalst wegens een tweede banbreuk veroordeeld werd tot geseling en levenslange verbanning.⁴⁴

42. Jan Triest, geboren te Aalter, werd een paar jaar vroeger (op 21.10.1744) te Aalst tot de galg veroordeeld, samen met zijn medeplichtigen Merten Wulfaert en Gabriel vander Genst. Hij was toen negentien jaar oud. (R.A. Gent, *Land van Aalst*, Oud n° 1578, pp. 128-129).

43. R.A. Gent, *Land van Aalst*, Oud n° 1578, p. 139.

44. R.A. Gent, *Land van Aalst*, Oud nr. 1713 en 1578, p. 163.

6. De geboorte- en woonplaats van Jan de Lichte.

Dat Jan de Lichte te Velzeke geboren is en wel op 7 april 1723, is sinds lang bekend. Waar precies binnen Velzeke dat gebeurde is echter helemaal niet zeker: sommigen wijzen de Paddestraat aan, anderen het Munkbos.⁴⁵ In de doopakte wordt, jammer genoeg, de woonplaats van zijn ouders niet precies gelocaliseerd.

Een aantal nieuwe gegevens laten nu echter wel toe eindelijk de geboorteplaats nauwkeurig te bepalen en verstrekken nog andere interessante informatie die daarmee in verband staat.

In de hierboven reeds besproken *"Enqueste ende beleedt van oirconde"* van 2 aug. 1746 getuigen Johanna Marie Feliërs en haar man, Peeter Andries d'Hanens, tegen Elizabeth de Schepper immers ook het volgende:

"...dat Elizabeth de Schepper... ontrent 's deponentens huijse was woonende nu leden 23 a 24 jaren". Toen heeft ze bij haar wat gestolen - zoals reeds hierboven vermeld werd - en ook het jaar nadien was dat het geval.

Vrouw d'Hanens heeft haar daarvan een paar dagen nadien beschuldigd en *"sij (d.i. E. de Schepper) daerop al crijtende ende weenende heeft geseijt dat het waer was, maer dat sij de selve diefte niet alleen begaen en hadde, ne maer dat haren man Joos de Lichte, erasmus de lichte, broeder vanden selven haren man,... medegedaen en geholpen hadden..."*.

Naast de uiterste armoede en het stelen om te overleven, die hierin nogmaals naar voor treden, is de passage natuurlijk belangrijk in verband met de tot op heden niet precies gelocaliseerde geboorteplaats van de beruchte Velzekenaar.

Inderdaad, "23 à 24 jaren" vóór 1746, d.w.z. 1722-23 is precies de tijd van Jan de Lichtes geboorte (7.4.1723)!

Pieter Andries d'Hanens-Feliërs was *"mulder tot velzicke"* en wel op de nu nog bestaande watermolen aldaar. Jan de Lichtes ouders, Joos en Elizabeth de Schepper, woonden toen *"ontrent 's deponentens huijse"*, zodanig dat we met zekerheid kunnen stellen dat Jan de Lichte in de onmiddellijke nabijheid van de watermolen geboren werd.

Andere gegevens nu komen dit bevestigen en laten toe de juiste plaats nog nauwkeuriger te bepalen.

In 1737 werd te Velzeke immers een *"informatie preparatoire"* gehouden wegens doodsb bedreigingen die Joos de Lichte tegen zijn bureu geuit had. Deze bureu komen getuigen wat er precies is voorgevallen.⁴⁶

Frans Troubleijn, *"hem gheneirende met peirde werck"*, verklaart voor de baljuw, Bernard Louijs Butseys, dat hij op 23 februari in de namid-

45. G. Simons, "Leven en bedrijf van een achttiende-eeuwse misdadiger: Jan de Lichte. In de geschiedenis en in de volkskunde", *OVZ* 43 (1968), 29.

46. R.A. Ronse, *Land van Zottegem*, n° 4298. Er zijn drie getuigen; een ervan, Pieter Walle(z) brengt weinig nieuws, maar interessant is dat hij de "chirurgijn binnen dese prochie" genoemd wordt.

alle het selve alsoo gheschoort, ghesien, ende
verstaen hebber, als wesen tot deele
van sijn eyghen fait, ende hier mede sluytes
sijne deponstie heeft de selve naer
voorelinghe aen hem ghedaen ondertekens
pistoe walle

Van der
dij

Marie Felier dochter van Simoen, huysvrouwe
van p. andrieu d'raeneu s. sans onotenare
binnen dese prochie, oudt ontrent de 33 jaeren
oorconden ghedaecht, gheschoort, ende ghesamint
op het voors. fait, seggt, wijght, ende verstaet
ende doet hi haer gheschiet in handen van
de heer. Benjaed Loutys Bistfeij. Bailliu deser
prochie waerachtig te welen, als dat op den
23^{den} daer maart seby ontrent den vier ure
naer naend is comen cloppen tot tweedij
mael toe seer soxcelinghe op de venster van
haeres huys, teo de leghe met een vortie
toos de leghe, die onder seer delijck vloechen
ende sweren riep comt uyt glij donders, glij
blizem, comt deffen deert hulpen ad, ende
dito Licht hier mede vertreckende naer
sijnen huysle dat niet naer van S'epolante
en is haende, heeft hi gheswoort gaende naer
haeres stal om kaket, dat den selves de
leghe ander vloechen, ende sweick alle vooren
heeft ghescrepen dat mijn heer de coninc
ende den Bailliu sijne kette souden Licht
ick schijde op het officie, plaetende als so op
sijn gadt, ende weter sij iet t' mijner laste
ken vroomd hier, ick kete toos de lichte
en ick betaele S'Conincke penninghen, geden
de deponente van alle het goud door chiz

dag, "staende op sijnen bogaert van sijnen huijse", het volgende heeft meegemaakt. Hij heeft "sien gaen Joos de Lichte op den dries, ontrent den huijse vanden deponent, den welcken onder leelijcke vloecken ende sweiren, met luijder stemme riep: 'dien donder ende blicsem, Frans Troubleijn', sijnde den deponent, 'heeft oock gheweest claeghen naer sotteghem om mijn huijs te moeten afbreken', schreeuwende onder menigh vloecken als vooren, 'ick sal inden meulen alles vermooren watter is, daer en sal niet een levendigh herte uijt den huijse gaan'"!

De tweede belangrijke getuige is Marie Feliërs (ong. 53 j.), de echtgenote van Pieter Andries d'Haenens f^s Jans, "molenaere binnen deser prochie".

Ze verklaart (zie afbeelding 2) dat op diezelfde dag "is comen cloppen twee a drijmael toe seer forcelinghe op de venster van haeren huijse met eene vorcke Joos de Ligh(t)e". Deze riep: "Comt uijt, ghij donders, ghij blixems, comt deffendeert hulder cas".⁴⁷

Toen op deze uitdaging niet werd ingegaan, is Joos de Lichte vertrokken "naer sijnen huijse dat niet verre van sdeposanten en is staende". Kort nadien ging de getuige "naer haeren stal om haut" en toen hoorde ze Joos de Lichte, die "onder vloecken ende sweiren" riep: "dat mijn heere de Coninck ende den Bailliu sijne kerte⁴⁸ souden licken, ick schijte op het officie", daarbij "plackende⁴⁹ alsoo op sijn gadt". Verder tierde hij nog: "ende weten sij iet t'mijnen laste, ick woone hier, ick heete Joos de lichte, en ick betaele s'Coninckx penninghen"!

Deze getuigenissen geven een idee van het karakter en het temperament van Joos de Lichte: een opvliegend, brutaal mens die dreigt iedereen die hem in de weg staat te "vermooren".

Even belangrijk is dat uit deze 'informatie' blijkt dat Joos de Lichte op de Dries te Velzeke woonde. Dit wordt bevestigd door het Landboek van Velzeke 1703-04.

Daar lezen we immers dat Joos de Lichte, en dit reeds vanaf 1717,⁵⁰ woonde in de "behuysde stede" die aen Laureyns Feliërs toebehoorde. De ligging ervan wordt als volgt aangegeven: "oost, suijt, west ende noort de vrijheijt ofte driesch, sijnde cheijns van de vrijheijt".⁵¹

Het huis dat door Joos de Lichte gehuurd werd, blijkt langs alle kanten door de Dries omgeven te zijn, m.a.w. het lag midden deze Dries.⁵²

47. *hulder cas*: uw zaak.

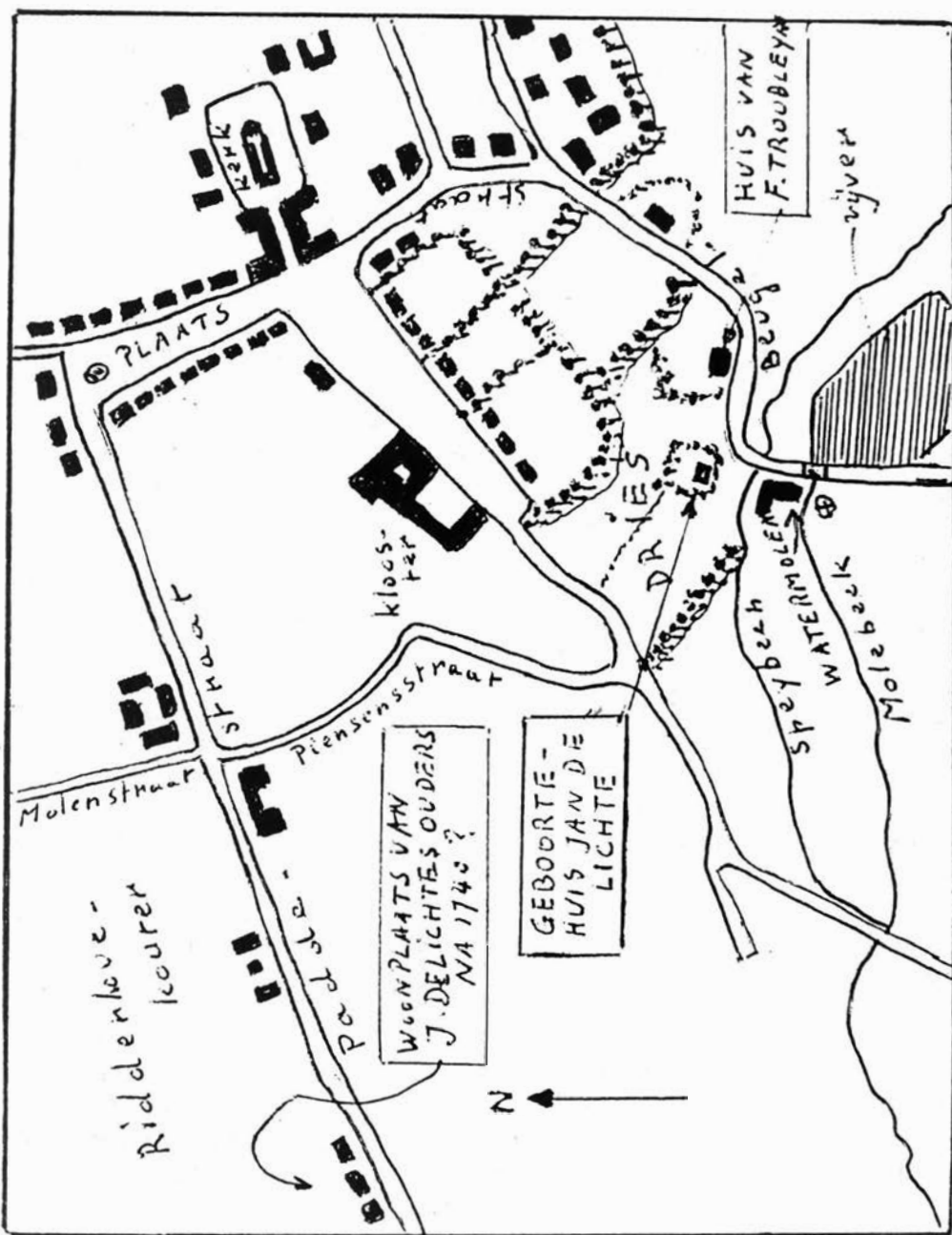
48. *kerte*: reet, aars.

49. *plackende*: kletsend, slaande.

50. R.A. Ronse, *Land van Zottegem*, n° 4126, fol. 7r.

51. R.A. Ronse, *Land van Zottegem*, n° 4124 (Landboek Velzeke 1703-04), fol. 4r. Dat de molenaar en Joos de Lichte burenen waren blijkt ook uit n° 4126 waar Joos de Lichte als gebruiker (fol. 7r) onmiddellijk gevolgd wordt door P. Dhaenens, de molenaar.

52. L. Van Durme, "De vroegere scabinale Organisatie te Velzeke in ruimer perspectief", *Jb. Zottegemse Culturele Kring 1976-77*, 30; dezelfde, *Toponymie van Velzeke-Rudershove en Bochoute* (Doct. Diss. Gent, 1982), p. 338.

Afb. 3: Situering van de geboorteplaats van Jan de Lichte binnen Velzeke anno 1723.

Op de hierbijgevoegde kaart, die gebaseerd is op de Ferraris-kaart (opgemaakt 1771-1778), komt dit huis niet voor, wel echter op de wat latere, maar veel vollediger Popp-kaart (ca. 1850). Het bevond zich in de Z.W.-hoek van de Dries, dicht bij de watermolen. Daar woonde Joos de Lichte-De Schepper vanaf 1717 en daar was het dus dat Jan de Lichte in 1723 het levenslicht zag.

Waarom Troubleijn en de molenaar meenden reden tot klagen te hebben over het huis van Joos de Lichte is niet duidelijk. Had Joos de Lichte het bestaande huis moeten verlaten en had hij dan maar een ander ernaast bijgebouwd? Zelfs indien dit het geval was, is nog niet duidelijk waarom de buren dat zo erg vonden. Trouwens waarom waren ze daarover naar Zottegem gaan klagen? Waren de schepenen van de Vrijheid van Velseke, waartoe de Dries behoorde, in deze aangelegenheid niet bevoegd? Of hadden ze bij de schepenen van de Vrijheid geen gehoor gevonden?

Op al deze vragen moeten we het antwoord schuldig blijven.

Men kan zich ook afvragen of deze klacht niet de reden is waarom Joos de Lichte een paar jaar later blijkt verhuisd te zijn. Werd hij verplicht het illegaal op de Driesch gebouwde huis af te breken en elders een onderkomen te zoeken?

In 1740 woonden Jans ouders immers niet meer op de Dries. Jan zelf had toen het ouderlijk huis reeds drie jaar verlaten om te gaan rondzwerven. Zijn ouders waren in de lente van dat jaar gaan wonen in de buurt van het andere echtpaar (Peeter de Smet-Baert) dat te Aalst in 1746 tegen Elizabeth de Schepper getuigenis aflegde.

Immers Josine Baert verklaarde toen dat ze de beschuldigde en haar familie *"seer wel heeft gekent... namentlijck nu den tijdt van ses jaeren, t'sedert wanneer de selve aldaer in het gebuerte van heur deponente hebben gewoont"*.

Jammer genoeg weten we niet waar precies te Velzeke de echtgenoten de Smet-Baert woonden.

Volgens de getuigen was het gezin Joos de Lichte-de Schepper "verkeerende ende aenhoudende" met dat van Salomon de Schepper. Waar deze laatste woonde weten we evenmin. Zeker is wel dat hij en ook zijn buurman, Maximiliaen Magerman, land in pacht hadden op de Riddershovenkouter en wel op de grens met Ruddershove. Daar deze 'kouter' ligt langs de Paddestraat (Noordzijde), is het zeer waarschijnlijk dat Jan de Lichtes ouders na 1740 op de noordzijde van deze straat woonden, op de grens met Ruddershove. Dit zou dan het op de mondelinge traditie gebaseerde verband met de Paddestraat verklaren. Herhalen we nochtans dat Jan in alle geval niet daar werd geboren, maar wel op de Dries.

Interessant in dit verband is nog de volgende verklaring van Frans van Gansberghe, een getuige uit het proces tegen Elizabeth de Schepper, die reeds hierboven werd vermeld.

Hij verklaart te geloven *"de selve vruchten (landbouwgewassen) t'elkent gestolen te sijn door dese verweerigge, haren man ende kinderen, uijt dies sij van alle soorten van vruchten in hun hujs waren hebbende,*

JAN
DE LICHTE
EN ZIJNE BENDE

Naar de echtste bronnen bewerkt,

door E. TERNEST,

GEMEENTE-SECRETARIS TE WETTEREN.

GENT,

Drukk. van H. en I. Vanderpoortén, Koestraat, 17.

—
1873.

ende geene de minste landen en waren gebruijckende, dan alleenlijck een cleijn lochtingsken vande grootte van een daghwant en half, daer op sijn staende twee huijsen...".

In het ene huis woonde natuurlijk Joos de Lichte en vrouw, maar in het andere? Salomon de Schepper en zijn gezin? Het lijkt onwaarschijnlijk. Misschien wel Adriaan en vrouw of Albertine? We moeten het antwoord schuldig blijven.

7. Het portret van Jan de Lichte.

In de belangrijke bijdrage, die G. Simons tot de studie van Jan de Lichte heeft geleverd, komt een afbeelding voor van de beruchte misdadiger, een ovaal portret met eronder de woorden: "Jan de Lichte volgens een tekening uit die tijd".⁵³

Deze 'tekening' is echter zeer zeker niet uit die tijd, d.w.z. ze is niet gemaakt naar "levend model" en is ook niet uit de eerste helft van de achttiende eeuw afkomstig.

Ze is overgenomen uit een uitgave van de hierboven reeds vermelde roman van E. Ternest.

Toen in 1873 deze roman voor het eerst verscheen (zie afbeelding van de titelpagina hierbij), kwam daar nog geen portret van de beruchte bandiet voor.⁵⁴

Ternests werk werd echter door de firma Snoeck-Ducaju te Gent herdrukt en in deze herdruk treffen we de afbeelding van Jan de Lichte voor het eerst aan als frontispice en, in kleiner formaat, ook op de omslag.

Deze afbeelding (zie hierbij) mist alle authenticiteit. Ze werd immers overgenomen uit een andere roversroman, gedrukt door dezelfde firma, die handelt over Baekeland en zijn bende.⁵⁵ Dit laatste boek is geïllustreerd met even fictieve afbeeldingen van Baekeland en van tweeëndertig leden van zijn bende. Tussen pp. 176 en 177 vindt men aldaar Pieter-Jozef Cloedt afgebeeld (zie hierbij) samen met drie andere leden van de Bakeland-bende.

Het is deze zg. afbeelding van Cloedt, die door de Gentse uitgever werd overgenomen in Ternests roman, waar ze nu voor de gelegenheid Jan de Lichte zou moeten voorstellen.

De afbeelding heeft dus geen enkele historische waarde.

53. G. Simons, *OvZ* 43 (1968), 30.

54. E. Ternest, *Jan de Lichte en zijne Bende...* (Gent, 1873), een tweede druk verscheen in 1881 (I. Vanderpoorten, Gent). De eerste druk is in de U.B. te Gent samen ingebonden met een andere roman (*De Familie van Hoogenberg*); de laatstgenoemde roman maakt dus geen deel uit van de Jan-de-Lichte roman zoals wel eens geschreven werd (cf. P. Maes en St. Top, *Volksk.* 83 (1982), 13).

55. A. Denijs, *Misdrijven en Euveldeaden van Baekelant en zijne Talrijke Medeplichtigen* (Gent, 1895).

Afb. 5 : Portret van Jan de Lichte in de uitgave Snoeck-Ducaju en portret van P.J. Cloedt en P.J. Buyse uit het boek van A. Denijs over Baekeland.

8. Salomon de Schepper, Jans oom en 'Capiteijn der dieven'.

Op 2 augustus 1746 werd te Aalst ook ten laste van Salomon de Schepper, de broer van Elizabeth, een *"enquete en beleedt van oir-conde"* gehouden.⁵⁶ Niet minder dan zestien getuigen werden daartoe opgeroepen.

Johanna Marie Feliërs - die we reeds hierboven ontmoetten - opent de rij. Ze verklaart dat Salomon de Schepper *"den naem hadde van capiteijn der dieven, ende weijnich werckte om aen den cost te gaken"*. Ook verscheidene andere getuigen noemden hem "capiteijn".

Adriaan de Poorter, een wever, signaleert de diefstal van een houweel. Toen hij de beschuldigde daarover aansprak, zei deze: *"Mortdieu, als er iet gestolen wordt, het schijnt dat ick het al stele, daer loopt'er meer als ick!"* en liep *"met groote colere"* weg.

De de Scheppers en de de Lichtes *"met al de gone van (hun) maegschep soo woonend binnen de prochie van Velsicke als binnen de prochie van michelbeke, alomme daer omtrent, sijn befaemt, aensien ende gereputeert geweest voor dieven"*.

Jacobus van Kerckhove, schepen, *"woonende te riddershove, inclevation der prochie van velsieke"*, vertelt hoe de beschuldigde, zowat zeven jaar vroeger, een koppel duiven van hem had gestolen. Cornelis van Hoecke, barbier en "naer gebuer" van de beschuldigde, vermeldt het stelen van "peerde boonen", klavers, loof, "boolkens van boomen" en ander hout, en Frans Troubleijn, "lantsman", rapporteert de diefstal van enkele bundels "else latten". Hij wilde dit gaan melden aan Albertus van Ipre, burgemeester van Velzeke, maar die was niet thuis.

Bij Isabelle Roobaert, wed. van Jan de Prie, werd in de nacht van 7 op 8 april 1743 's nachts ingebroken. Ze werd wakker en zag een manspersoon in haar slaapkamer, die ze meende Salomon de Schepper te zijn. 's Morgens blijken vlas, garen, lijnwaad, een tang, een rooster, een "brandelaer", een tafelkleed, enz. verdwenen te zijn. Ze konden het spoor van de dief volgen tot *"ontrent het huijs van desen verweerder, als niet verre woonende van s'deponents huijse"*, ongeveer *"een musket scheute"* verklaart haar zoon Joseph.

Jacobus de Geijter, wever en "hantwercker" te Velzeke, kwam op de nacht dat er bij Isabelle Roobaert ingebroken werd, 's nachts naar huis: *"comende vande prochie van Rooborst ende passerende langhs den voetwegel liggende jegens den lochtingh vande voors. weduwe, heeft gesien twee personen, hem onbekent, de welcke waren gaende naer eene straete leijdende naer het huys van Salomon de Schepper"*.

Andere getuigen vermelden nog meer kleine diefstallen, bevestigen de slechte reputatie van de familie de Schepper en de Lichte en hebben horen zeggen *"dat binnen Velsicke eenen quaden hoop was"*.⁵⁷

Belangrijker zijn de verklaringen van de laatste drie getuigen. Vooral die van de baljuw en van de burgemeester van Velzeke, omdat daarin

56. R.A. Gent, *Land van Aalst*, Oud nr 1674.

57. Joannes Cornewal, echtgenote van Joannes Hutse, Pieter Coupé, "thiendermeester binnen Velsicke", Peeter Vandeputte, landbouwer te Wijnhuize en diens echtgenote, Joanne Marie Cole.

allerlei gegevens voorkomen die niet alleen op Salomon de Schepper betrekking hebben. Ook andere verwanten, zoals Joos de Lichte, Elizabeth de Schepper, Jan de Lichte en "peeter de lichte, cosijn van Joos", enz. komen er ter sprake.

Joannes de Cooman, "lieutenant balliu tot Velsicke, oudt 33 jaren" getuigt:

"... dat hij deponent ten huysse van Joos de lichte ontrent de dertigh mael visitatie gedaen hebbende, soo bij dage als bij nachte, tot ondervindinge⁵⁸ van eenige deugnieten ende dieven, ende oock vijf, ses a seven mael ten huijse vanden verweerder, ten effecte voorseit, aldaer en heeft gevonden als eenen vremen den persoon in het huijs van Joos de lichte".

Verder weet hij dat "livine spruijte ende peeter ende adriaen de lichte over hun stelen ende rooven, soo binnen hundelghem als velsick, gegeesselt ende gebannen sijn, mitsgaders dat sij weijnigh gewerckt hebben om aen den cost te geraten ende dat hij deponent voorders heeft hooren seggen dat Salomon de Schepper, verweerder in desen, niet alleen weijnigh gewerckt en heeft, maer ter contrarien sijn leven langh heeft gestolen ende oock dat hij de gestolen goederen vercocht ende wiste te vercoopen".

Hij heeft, samen met Andries Cause, wethouder, bij Salomon de Schepper, een huiszoeking verricht, kort na de aanhouding van Salomon en daar allerlei goederen in beslag genomen.

Peeter Wallez, "borghemeester der vrijhede van Velsicke, oudt 41 jaren", verklaart nog maar eens "dat hij van sijne jonckheijt af heeft hooren seggen dat Salomon de Schepper aensien ende gereputeert wierdt voor de capiteijn der dieven".

Ook signaleert hij "dat Jan de lichte bij nachte was loopende ende was stelende kieckens, ende appels, kerssen ende ander fruijten".

Verder heeft hij met Jan de Lichtes moeder, Elizabeth de Schepper, gesproken, kort nadat haar zoon gevangen genomen was. In verband met "de diefte in 't huis vanden pastor van leeuwerghem", heeft ze hem gezegd "dat haren sone, Jan de lichte, de selve niet en heeft begaen, maer dat hij daer bij heeft geweest".

In verband met andere leden van de familie vernemen we nog dat "adriaen de lichte, sone van Joos, om sijne dieverije is gegeesselt geworden tot velsicke". Dit gebeurde in 1740.⁵⁹ Na deze geseling heeft zijn moeder "aen hem, deponent,... gedeclareert dat den selven adriaen te onrechte gegeesselt was ende dat het geweest hadde haren tout, demonstrerende⁶⁰ Jan de lichte, die gebroken hadde in het huijs van adriaen vercruijsse tot Velsicke, alreede overleden, ende dat adriaen de lichte maer en hadde gestaen om het dingen te nemen,⁶¹ voorts seght dat in den huijse van Joos de lichte alle soorten van bedelaers ende speelmans waren verkeerende...".

58. *ondervindinge*: opsporing.

59. cf. W. Braekman, *OvZ* 43 (1968), 113. Adriaan was toen 23 jaar oud. Zijn 'complice' blijkt nu Jan de Lichte geweest te zijn.

60. *demonstrerende*: lees *denoterende*, d.i. bedoelend.

61. *het dingen te nemen*: de gestolen dingen, goederen.

Ten slotte komt Frans Baecke, f^s pieter, die met zijn moeder op de watermolen te "Sint-Denijs boucle" woonde, aan het woord. Op 3 november 1743 slopen vijf personen rond de molen, ze probeerden in te breken maar werden verjaagd. De getuige heeft Salomon de Schepper, Jan en Adriaan de Lichte menen te herkennen.

Op basis van deze getuigenverhoren wordt Salomon op 18 jan. 1747 veroordeeld tot geseling "*op sijnen blooten rugge tot den loopenden bloede*" en tot een verbanning voor twintig jaar.⁶²

Een paar maanden voordien had hij bij de Raad van Vlaanderen te Gent een "supplicatie" ingediend, maar die werd op 22 oktober onontvankelijk verklaard.⁶³ Het vonnis wordt dan ook twee dagen later door het Leenhof te Aalst bevestigd.⁶⁴

Alhoewel Salomon de Schepper door verscheidene getuigen "*capiteijn der dieven*" genoemd wordt, blijkt dit niet duidelijk uit de hem ten laste gelegde feiten. Hij was vooral een heler van gestolen goed die ook geregeld onderdak verleende aan alle soorten vagebonden. Als dief van veldvruchten, hout, duiven en werktuigen is er konkreet feitenmateriaal tegen hem. Ook is er de diefstal met inbraak bij Isabelle Roobaert.

Wanneer hij dan toch "capiteijn" genoemd wordt, is dit wellicht alleen omdat hij als heler en verlener van onderdak, een soort thuishaven, pleisterplaats of hoofdkwartier vormde voor de talrijke ronddolende ongure elementen uit die tijd.

9. Jan de Lichte, bijgenaamd "tout".

Zoals uit de verklaringen van de burgemeester van Velzeke hierboven is gebleken, noemde Jan de Lichte's moeder haar zoon "*tout*". Dezelfde bijnaam was reeds uit een andere bron bekend. Inderdaad, het jaar te voren, omtrent het midden van november 1745 werd, in de reeds hierboven vermelde "*enquête préparatoire*" tegen Jan de Lichte te Velzeke,⁶⁵ door de schoonzoon van Jan Kinet, herbergier te Elene, eveneens gesproken over "*sekeren Jan de Lichte, filius Joos, bygenaempt tout*".

Wat "tout" betekent is niet duidelijk. Ook kan men zich, terecht, de vraag stellen of een bijnaam ook iets moet betekenen. De spelling van het woord wekt echter wel het vermoeden dat het Franse woord *tout* kan bedoeld zijn. In deze veronderstelling - meer dan een hypothese is het natuurlijk niet - zou de moeder haar zoon Jan haar "tout" kunnen genoemd hebben in de zin dat hij haar 'alles', haar lievelingszoon was.

Eigenaardig is echter wel dat deze bijnaam van Jan de Lichte in alle procesbundels van het militair gerechtshof te Aalst in 1748 geen enkele maal voorkomt. Het blijkt dus een bijnaam te zijn die alleen te Velzeke en onmiddellijke omgeving enige bekendheid had bij familieleden en kennissen. Nergens blijkt dat hij ook door andere bendeleden als zodanig werd genoemd.

62. R.A. Gent, *Land van Aalst*, Oud nr. 1713.

63. R.A. Gent, *Land van Aalst*, Oud nr. 1713.

64. R.A. Gent, *Land van Aalst*, Oud nr. 1578, p. 140.

65. W. Braekman, *OvZ* 43 (1968), 114; door een zetfout staat hier echter verkeerdelijk *teut* gedrukt.

10. Positieve geluiden over Salomon en Elizabeth de Schepper.

Reeds hierboven werd er terloops op gewezen dat de ouders en de oom van Jan de Lichte straatarme drommels waren die alleen om in leven te blijven zich tot allerlei kleine diefstallen lieten verleiden. Door honger en gebrek aan werk geraakten ze stilaan aan lager wal en zagen met lede ogen hoe hun kinderen, opgegroeid in dergelijke omstandigheden, nog verder op het slechte pad geraakten.

Er zijn inderdaad enkele getuigen die, vooral over de de Scheppers, een paar positieve dingen vertellen.

Zo verklaart Jacobus van Kerckhove in de reeds uitvoerig geciteerde *"Enqueste ende beleedt van oirconde"* van 2 aug. 1746, dat Salomon *"was werckende als hij werck hadde"*. Dit wordt bijgetreden door barbier Cornelis van Hoecke, die verklaart *"dat den verweerder en sijne huijsvrouw... alsmede sijne kinders wel ende neerstigh hebben gewerckt om den cost te winnen, te weeten als den verweerder daer-toe aensocht wierde"*.

De baljuw, Joannes de Cooman bevestigt dit: Salomon, zegt hij, *"somstijts heeft gewerckt, ende oock gevoyageert met den deurwaerdere Steenkiste"*.

Verder vertelt hij nog het volgende :

"dat hij, deponent, geweest sijnde bij d'huijsvrouw van Salomon de Schepper, dewelcke aen deponent heeft gevraeght of hij niet en wiste hoe dat het met haren man soude afgeloopen hebben, waer op hij geantwoort heeft sulcx niet te weten, ende dat een leven gelijk haren man heeft gehouden, niet gepermitteert en was nochte getolereert mocht worden in een landt van rechte, waer op sij al suchtende heeft geseijt, dat het haer schuldt niet en was, ende dat sij om dat te beletten vele devoiren heeft gedaen".

Als hij Salomon de Schepper aanhield, heeft deze aan de baljuw gezegd: *"k en wil bij mijne zone niet sitten, denoterende Joannee de Schepper, daar bijvoegende dien donderschen dief, hij heeft wel dertigh mael oft noch meer de galge verdient..."*.

Ook de burgemeester, Peeter Wallez, laat zich niet alleen negatief uit over de de Scheppers. Sprekende over Elizabeth, de vrouw van Joos de Lichte, verklaart hij :

"... in 't regarde van d'huijsvrouw van desen verweerder niet te weeten dat sij met de voorn. persoonen (Jan, Adriaan en Joos de Lichte) oijnt soude hebben verkeert,⁶⁶ ende dat de selve huijsvrouw altijd t'huijs was spinnende ende ander werck doende, mitsgaders dat hij haren man, verweerder in desen, menighvuldige rejsen heeft sien wercken, als onder andere met het cappen van boomen, hout, overschieten ende pieken, ende tot sotteghem ende andere plaetsen heeft sien ende weten sacken dragen als oock somwijlen heeft sien uijtgaen met den deurwaerder Steenkiste om sijnen cost te winnen".

Was het op basis van deze positieve geluiden dat Salomon de Schepper een "supplicatie" bij de Raad van Vlaanderen indiende? Het lijkt

66. *verkeert*: blijkbaar wordt hier bedoeld: deelgenomen aan diefstallen en dgl.

waarschijnlijk, maar, zoals we hierboven zagen, kon dit hem niet voor veroordeling vrijwaren.

11. Joannes de Schepper, neef van Jan de Lichte.

Toen Salomon de Schepper, vader van Joannes, door de baljuw van Velzeke werd aangehouden, verklaarde hij - we hebben het hierboven reeds gemeld - dat hij in geen geval bij zijn zoon wilde "sitten".

Wanneer Salomon precies werd aangehouden weten we niet (wellicht april 1746) maar zeker is dat zijn zoon toen al verscheidene maanden te Aalst in de gevangenis opgesloten was.

Het aantal bewaarde dokumenten dat op Joannes de Schepper, bijgenaamd "Poûlenier", d.i. 'poeldenier', betrekking heeft, is zeer onvolledig, zodat we ons slechts een fragmentarisch beeld kunnen vormen van zijn proces.

Hij werd wellicht begin februari 1746 aangehouden. Zijn bijnaam wijst erop dat hij poelier was van beroep: hij kocht en verkocht kippen (Fr. *poule* = kip) en ander pluimvee, konijnen, enz.

Het oudste dokument dateert van 30 april 1746 en wijst erop dat Joannes toen al enige tijd moet gevangen geweest zijn. Het is immers een "*Secrete instructie voor de heeren commissarissen ter scherpe examen*" van de beschuldigde.⁶⁷ De gewone examinaties hadden blijkbaar geen bekentenissen opgeleverd, zodat men tot pijniging wilde overgaan. Daartoe werd toelating gevraagd aan de Raad van Vlaanderen die daarop een "*secrete instructie*" aan het Aalsters leenhof liet geworden. De onderrichting luidt:

"Den selven De Schepper op het scherp examen gheappliqueert te laeten den tijdt van vierentwintigh hueren in cas⁶⁸ van gheene behoorlijke bekentnisse van de faitten ende dieften, over de welcke hij getortureert wordt, indien gheene toevallen het selve scherp examen tvolghens het oordeel van den medecijn ende chirurgien, hun interrumperen, het selve scherp examen van tijdt tot standen te beswaeren naer proportie van de cloeckte van den patient ende de lanckdurigheijt van den tijdt".

Op 6 mei besluiten de leenmannen te Aalst dan ook tot de tortuur over te gaan. De bedoeling is om van de gevangene "te weten de waerheijt van dieften met breuken, begaen ten laste van Jan vander Linden tot Segelsem", op het einde van januari 1746. Dit was de druppel geweest die de emmer deed overlopen en de onmiddellijke aanleiding tot de aanhouding. Vóór die datum zijn er de inbraken begin augustus 1745 "ten huijse van Jan Teirlinck tot Nederbraeckel, de gone begaen inden nacht tusschen den 24 ende 25 Januarij 1746 ten huijse vanden selven Teirlinck, beede met breuke, alsmede de gone begaen inden nacht tusschen den 16 ende 17 Januarij 1746, oock met breucke, ten huijse van Jan Cosijns tot Marie Oudenhove, midtsgaders ook de gone met breucke begaen inden nacht tusschen den 28 ende 29 april 1741 ten huijse van Francois de Merghele binnen

67. R.A. Gent, *Land van Aalst*, Oud nr. 1713.

68. *in cas*: Fr. *dans le cas*, voor het geval.

Michelbeke, voorders de huijsbraecken begaen inden nacht tusschen den 27 ende 28 Januarij 1746 tot Ste Marie Hoorebeke ten huijse van Joannes vanden Hijse, ende in den hovenbuer⁶⁹ van Philippe de Temmerman ende eijndelinge de gene met breuk begaen tot St. Jooris oudenhove s'nachts tusschen den 1 end 2e Januarij 1746 ten huijse van Albertus Tieré (in dezelfde gemeente), met alle de omstandigheden van diere, ende wie hem in aldies behulpsaem is gheweest".⁷⁰

Joannes de Schepper wordt er dus van verdacht niet minder dan acht diefstallen met inbraak gepleegd te hebben.

Op 7 mei werd hij wellicht vierentwintig uur lang gefolterd. Bij dit "scherp examen" werd de "patient" zwaar gewond maar bekennen deed hij niet. Dit kan men afleiden uit wat volgt.

Op 11 mei adviseert de Raad van Vlaanderen, na het rapport van de foltering te Aalst gelezen te hebben, dat men maar eens "*s verweerders mede geaccuseerde*" aan de tand moet voelen. Wie dat precies waren wordt niet gezegd, maar Joannes zou men ondertussen wel "*in stricte detentie*" houden.⁷¹

Joannes was er echter erg aan toe, zoals op 20 mei blijkt uit een alarmerend rapport "van wegen den doctor en Chirurgijn aen ons gedaen". Hieruit vernemen we dat de beschuldigde "*continuelijk is vallende van de eene inde andere qualijckheden, voortcomende uijt de wonden aen hem gecauseert door het scherp examen*". De leenmannen bevelen dan ook het volgende:

"... den criminelen gevangenen van stonden an ofte uijterlijck morgen uijt het selve cot te bringen ende te stellen in de camer van Liberteijt, ten eijnde hij aldaer soude naer behooren connen gecureert worden, ende hem aldaer liggende in de boeijen ende ketens op eene matrasse ende te voorsien van het noodig lijnwaet, met interdictie van niemant bij hem te laeten commen...". De cipier wordt met die opdracht belast.

Ook hadden de dokter en de chirurgijn wel geklaagd over de lametabele hygiënische toestanden in de cellen, vermits dezelfde cipier wordt bevolen voortaan alle acht dagen "*de koten te kuijsen ende aen de gevangenen te geven behoorlijck strooij*".⁷²

's Anderendaags gaan dokter De Witte en chirurgijn Van Boterdaele Joannes de Schepper bezoeken, maar het bevel is nog niet geheel uitgevoerd. Ze vinden Joannes in de "*camer van liberteijt*" in het Steen te Aalst, "*alleenelijck liggende op stroo sonder laekens ende chargie*",⁷³ sijnde in de selve camer eenen onverdraegelijcken stanck voorts komende, soo sij oordeelden, uijt sijne wonden". De vrouw van de cipier blijkt Joannes "*eenen taruwen boteram*" gegeven te hebben en de "patient" verklaart zich tamelijk goed te voelen.⁷⁴

Zeer waarschijnlijk herstelde Joannes slechts heel langzaam. Hij bleef

69. *hovenbuer* : ovenhuis, bakhuis.

70. R.A. Gent, *Land van Aalst*, Oud nr 1713.

71. R.A. Gent, *Land van Aalst*, Oud nr 1713.

72. *Ibidem*.

73. *chargie* : sargie, deken.

74. R.A. Gent, *Land van Aalst*, Oud nr 1678.

opgesloten gedurende de resterende maanden van 1746. Hij werd allicht nog een paar malen verhoord maar steeds bleven bekentenissen uit.

Op 6 januari 1747 komt dan weer uit Gent een "*secrete instructie*" voor het "*naerder scherp examen van Joannes de Schepper*", dat luidt als volgt :

*"Den selven op het voorseijde scherp examen te applicuieren den tijdt van ses hueren continueel, ten waere iudicio medicorum gheoordeelt wierde... dattter perijkel waere van de doodt, ofte corporele perpetuele minkinghe, sonder hem (gheduerende den selven tijdt ende buijten het voorseijde perijkel) te gheven cordialen⁷⁵ ofte te interrogeren⁷⁶ van welckdanighe drancken hij soude pretenderen ghelaeft te worden..."*⁷⁷

Ook deze keer is het verslag van de foltering niet bewaard, maar als zeker mag worden aangenomen dat de "patiënt" ook nu niet tot bekentenissen kon worden gebracht. Dit kan men opmaken uit zijn voor die tijd ongewoon lichte straf. Op 15 jan. 1747 werd Joannes de Schepper immers veroordeeld tot dertig jaar verbanning op grond van dat hij "*vehementelijck suspect*" is van met dieven en vagabonden omgegaan te zijn en van aan inbraken deel genomen te hebben, "*waer van een deel der gestolen effecten t'sijner huijse sijn bevonden*".⁷⁸ Had men hem inbraken kunnen doen bekennen, dan was hij allicht opgehangen geworden. De gevonden gestolen goederen waren het enige tastbaar feit dat men ten laste kon leggen.

Maar dat was slechts uitstel van executie. Zoals zo dikwijls gebeurde in die tijd, nam Joannes die verbanning niet zo ernstig op. Hij bleef in het land, werd tijdens de razzia in 1748 opgepakt en beticht van banbreuk en inbraken met o.a. Jan de Lichte, zijn neef. Op 3 december 1748 werd hij te Aalst opgeknoopt.⁷⁹

12. Jan de Lichtes stamboom.

De stamboom van Jan de Lichte is sinds lang bekend. Men heeft daarbij aangenomen dat de grootvader Amandus heette.⁸⁰ Die had drie kinderen, Judocus, Livina en Petrus. Judocus is de vader van Jan de Lichte, het zg. hoofd van de dievenbende die naar hem genoemd werd.

Het eerste vermoeden dat er bij deze stamboom wat mis gelopen is, kreeg ik toen Joos de Lichte, Jans vader, *filius Ignatii* genoemd wordt in een van de hierboven besproken documenten.⁸¹ De zuster van Joos, Livine de Lichte, wordt in een ander stuk "dochter van Ignatius"

75. *cordialen* : hartversterkende middelen.

76. *interrogeren* : wellicht corrupt. Versta : toe te staan.

77. R.A. Gent, *Land van Aalst*, Oud nr 1713.

78. R.A. Gent, *Land van Aalst*, Oud nr 1578, p. 142, en n° 1713.

79. *Vonnissen, Verleent...*, pp. 70-71.

80. D. Lamacq, "De Bende en Jan de Lichte, volgens de processen van 1748", *Jb. Zottegemse Culturele Kring* (1977-78), 19-20. Ook St. De Feyter, *De Bende van Jan de Lichte* (Onuitgeg. lic. verhand., Leuven, 1978-79), pp. 56-58 beging dezelfde vergissing.

81. Zie n° 4 hierboven.

hadden als "filia illegitima" Joanna Catharina (geb. 14.1.1746 - stierf op 26.3.1769).

Dit is de beruchte bandiet en zg. bendeleider.

5. Albertine, geb. 31.12.1728. Leefde samen met Leonardus Bauwens (afkomstig van Lovendegem).

IV. Erasmus, de jongste broer, werd geboren op 26.3.1697. Hij huwde op 28.10.1715 met Joanna (ook wel Josina, Josepha en Judoca genoemd) Scheppers of de Schepper, wellicht de zuster van Elizabeth. Hij stierf op 15.11.1751 en zijn vrouw reeds op 3.10.1744.

Ze hadden vier kinderen: Maria Francisca (geb. 17.11.1718), Egidius (geb. 14.3.1722), Josephus (geb. 23.1.1725) en Maria-Joanna (geb. 6.3.1729).

Dit zijn de naaste bloedverwanten van Jan de Lichte, allen afstammelingen van Ignatius.

B. Volledigheidshalve zetten we ook de afstammelingen van Amandus op een rijtje, zij het wel beknopter wat de aanvullende gegevens betreft. Amandus de Lichte huwde te Hundelgem met Anna Vergucht op 21.5.1679.

Ze hadden als kinderen:

1. Judocus, geb. 10.2.1680. Andere gegevens (huwelijk, kinderen, sterfdatum) ontbreken. Wellicht is Judocus naar een andere gemeente gaan wonen.
2. Judoca, geb. 24.4.1681, huwde met Adrianus van Huffel; ze hadden zes kinderen.
3. Livina, geb. 26.2.1683. Huwde met Judocus Spruyte (of was het haar nicht? Zie onder A II).
4. Maria, geb. 21.1.1686, huwde Johannes van Massenhove en had een dochter, Joanna.
5. Petrus, geb. 1.9.1687, huwde Elizabeth Vermeiren. Ze hadden twee kinderen, Jean (geb. 1731) en Joanna (geb. 1736).

Tot zover het resultaat van de hernieuwde studie van Jan de Lichte en de zijnen. Alhoewel het 'fenomeen' Jan de Lichte reeds herhaaldelijk en uitvoerig door anderen werd bestudeerd, is de oogst aan nieuwe gegevens en inzichten buiten verwachting groot en belangrijk te noemen.

W.L. BRAEKMAN

87. De nummers in de index persoons- en plaatsnamen (zie p. 232) zijn die van de tekstonderdelen.

INDEX PERSOONS- EN PLAATSNAMEN

(uitgez. Jan de Lichte en Velzeke)⁸⁷

- Aalst 2, 5, 7, 9, 11
Baecke, Frans 7
Baekeland 1, 7
Baert, Josine 5, 6
Bauwens, Leonardus 12
Betje (romanpersonage) 3
Butseijs, Bernard Louijs 6
Cause, Andries 7
Cloedt, Pieter-Jozef 7
Cole, Joannes Marie 7
Cornewael, Joanne 7
Cosijns, Jan 11
Coupé, Pieter 8
de Cooman, Joannes 10
de Geijter, Jacobus 7
de Lichte, Adriaan 2, 5, 6, 7, 12
de Lichte, Albertine 5, 6, 12
de Lichte, Amandus 12
de Lichte, Egidius 12
de Lichte, Erasmus 6, 12
de Lichte, Ignatius 4, 12
de Lichte, Jean (f^e Amandus) 12
de Lichte, Joannes 12
de Lichte, Joanna 12
de Lichte, Joos (Judocus), f^e Ignatius 2, 4, 5, 6, 12
de Lichte, Joos (f^e Amandus) 12
de Lichte, Josephus 12
de Lichte, Judoca 12
de Lichte, Livina, f^e Ignatius 12
de Lichte, Livina, f^e Amandus 12
de Lichte, Maria (f^e Amandus) 12
de Lichte, Maria Francisca 12
de Lichte, Petrus 7, 12
de Merghele, François 11
de Mesure, Joanna 5
de Neve, Lieven 2, 3
de Poorter, Adriaan 8
de Prie, Jan 7
de Prie, Jozef 7
de Schepper, Elizabeth 5, 6, 7, 8, 12
de Schepper, Joannes 11
de Schepper, Josina (Judoca, Josepha) 12
de Schepper, Salomon 2, 6, 7, 8, 10, 11
de Smet, Peeter 5, 6
de Temmerman, Philippe 11
De Witte 11
d'Hanens, Peeter Andries 5, 6
Dikkele 2
Dries 6
Elene 2, 9
Feliërs, Johanna Marie 5, 6, 8
Feliërs, Laureijns 6
Ferraris 6
Gent 7
Haezaert, Anna 12
Hundelgem 7, 12
Hutse, Joannes 7
Isidoor (romanpersonage) 3
Kinet, Jan 2, 9
Leeuwergem 7
Lieven (romanpersonage) 3
Magerman, Maximiliaen 6
Marianne (romanpersonage) 3
Mercier, Gillis 2
Michelbeke 8, 11
Munkbos 6
Nederbrakel 11
Paddestraat 6
Pieters, Leopold 2
Popp 6
Riddershove (zie ook Ruddershove) 7
Riddershovenkouter 6
Roborst 8
Roobaert, Isabelle 7
Ruddershove (zie ook Riddershove) 6
Scheldewindeke 2
Scheppers, zie de Schepper
Segelsem 11
Simons, Gerard 7
Snoeck-Ducaju 7
Sonneville, Livina 12
Speeltie (romanpersonage) 5
Spruijte, Isabelle 12
Spruijte, Josephine 12
Spruijte, Judocus 12
Steenkiste 10
St.-Denijs-Boekel 7
Stijns, Reimond 5
St.-Joris-Oudenhove 11
St.-Lievens-Houtem 2, 3
St.-Maria-Horebeke 11
St.-Maria-Oudenhove 11
Strippen 2
Teirlinck, Jan 11
Ternest, E. 7
Thienpont, Jooris 2
Tieré, Albertus 11
Tri(e)st, Jan 5
Troubleijn, Frans 6, 7
Van Boterdaele 11
Van Cauwenberghe, Petrus 12
Vanden Driessche, Christoffel 2
Vanden Hijse, Joannes 11
Vandeputte, Peeter 7
Vander Brugge, Pieter 2
Vander Genst, Gabriël 5
Vander Linden, Jan 11
Van Dorpe, Jeanne 12
Van Dorpe, Marie 12
Van Gansberg(h)e, Frans 2, 5, 6
Van Hoecke, Cornelis 7, 10
Van Huffel, Adrianus 12
Van Ippe, Albertus 7
Van Kerckhove, Jacobus 7, 10
Van Massenhove, Joanna 12
Van Massenhove, Johannes 12
Vergucht, Anna 12
Vermeiren, Elizabeth 12
Walle(z), Pieter 6, 7, 10
Wijnhuize 8
Wullaert, Merten 5
Zottegem 2, 6, 10

JAN BROECKAERT

Zijn betekenis voor de volkskunde

Toen in 1939, de Studiekring voor Heemkunde te Wetteren, afdeling van het Davidsfonds, van start ging, verscheen onder zijn auspiciën "*Jan Broeckaert, zijn leven en zijn werk*". (1) In deze uitgave, die bijna een halve eeuw achter de rug heeft, schreven we onze vroegste folkloristische pennevruchten: *Heeft Jan Broeckaert eenige beteekenis voor onze volkskunde?* (2) Ondertussen heeft de studie van de volkskunde burgerrecht verworven; maar toch ontdekken we, bij het herlezen van deze studie een paar ideeën die hun aktualiteit hebben behouden om de verdiensten en de betekenis van Jan Broeckaert, als historicus en volkskundige in herinnering te brengen, 150 jaar na zijn geboortedatum te Wetteren op 13 februari 1837.

In april 1987 heeft het Gemeentebestuur een grootse hulde gebracht aan Jan Broeckaert. Te dier gelegenheid verscheen van Joris Clinckspoor het gedenkboek "*Jan Broeckaert, 1837-1911*". (3) Op 10 mei 1987 heeft de Wetterse VTB-VAB-afdeling, onder het voorzitterschap van Marcel Van Nuffel, voorzitter van de Kultuurraad, een bronzen gedenkplaat van Jan Broeckaert ingehuldigd. Het kunstwerk, gemaakt door Maurits Witdouck uit Lovendegem, prijkt aan de voorgevel van het gemeentehuis bij in de ingang van het Geschied- en heemkundig museum Jan Broeckaert.

Jan Broeckaert is een man uit en van zijn volk, het Vlaamse. Zijn leven en een groot deel van zijn geschreven werken getuigen daarvan op uitzonderlijke wijze. Jan Broeckaert was een autodidakt, begaafd met vele talenten en een grote belangstelling voor taal- en letterkunde, kunst en geschiedenis. Pas 13 jaar eindigde hij zijn studies aan de lagere gemeenteschool en vangt hij zijn carrière aan als klerk. Later bracht hij het tot gemeentesekretaris, griffier te Wetteren en te Dendermonde en lid van de Koninklijke Academie voor Taal en Letteren. Na zijn schooltijd ontdekte de hoofdonderwijzer en taaldidakt, Karel Lodewijk Ternest, (1834-1906, o.m. auteur van een uitspraakleer) de taal- en schrijverstalenten van de begaafde volksjongen. K.L. Ternest maakte hem vertrouwd met de Vlaamse taalkennis en -strijd, maar ook met de Duitse taal. Zo werd Broeckaert een kind ten huize van Ternest en huwde hij - in 1866 - de dochter van zijn leermeester, Marie-Stephanie Ternest (1837-1914) die hem een kroostrijk gezin schonk met acht kinderen. (4)

In zijn jongelingsjaren is Jan Broeckaert een actief vorser en schrijver geweest. Honderden notities maakte hij uit bibliografische en archiefbronnen. En toch mogen we hem niet voorstellen als een opgesloten ambtenaar die enkel op en met papier leefde. Te Wetteren en Dendermonde was hij lid van talrijke maatschappijen, meestal als sekretaris van kulturele, letterkundige, muziek-, koor- en liefdadige verenigingen. Hij was een man uit het volk. Hij had niet enkel belangstelling voor de geschiedenis en de volksgebruiken die beschreven stonden, maar kende ook de geschiedenis en de volksgebruiken in eigen kring.

Gedenkplaat. Inhoudiging 10 mei 1987.
Foto D. De Mol.

Hij was een van de eerste zanters en vorsers waarvan de naam mag genoemd worden bij de ontwikkelingsgeschiedenis van de volkskunde. In een brief aan baron St.-Genois - 1858 - schrijft hij, met voorliefde begonnen te zijn aan de studie van het volkslied. (5)

Bij het verschijnen van zijn eerste boek in 1862 *"Geschiedenis van Wetteren"* (6) laat hij duidelijk uitschijnen dat de volkskunde thuishoort bij de geschiedenis. Jan Broeckaert gebruikt hiervoor de benaming "volks-geschiedenis". (7) *"De geschiedenis onzer dorpen biedt nochtans den navorscher een uitgestrekt veld, waer veel op te oogsten valt. Het is aldus, wanneer de geschiedenis van elk dorp, van iedere stad, zal opgehelderd zijn, dat de eigentlijke geschiedenis des vaderlands zal kunnen voltrokken worden"*. In de geschiedenis van zijn geboortedorp komen aan bod : kerkgebruiken en patroonheilige; handel en nijverheid; sociale en onderwijsinstellingen; muziek-, toneel- en koormaatschappijen; reuzen; volks-sagen. Hij was bekend met de grote verdiensten van de gebroeders Grimm en J.W. Wolf. We citeren : *"Als dusdanig zijn de sagen, en wat er mede in verband staet, waerdig om overal opgezocht en bewaard te worden. In Duitschland hebben*

Maerchen und Sagen, van de geleerde gebroeders **Grimm**, het eerst de aandacht van anderen op dit gedeelte der volksgeschiedenis gevestigd. Een ander Duitsch geleerde, **J.W. Wolf**, achtte het van zulk allergrootste belang, dat hij, tot schande onzer vaderlandsche schrijvers, jaren in België kwam verblijven, om er de talrijke volksverleveringen op te sporen en deze de Duitsche sagen tegen over te stellen." (8)

Jan Broeckaert is aan het schrijven van de volksgeschiedenis trouw gebleven. Samen met Fr. De Potter publiceerde hij, vanaf 1864 tot 1903, eenenzestig delen over de *Geschiedenis der Gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen*. Nu nog grijpt elke heem- of volkskundige die een studie aanvangt over de geschiedenis en volksgebruiken van zijn geboortedorp, naar De Potter en Broeckaert.

Jan Broeckaert is ook dichter, taalkenner en taalstrijder geweest. Zijn bibliografie is rijk gevuld met gedichten, studies over rederijkers. Zijn "*Bastaardwoordenboek*" - 1895 - mag wellicht een voorloper van taalzorg worden genoemd. De "*Bibliographie van den Vlaamschen Taalstrijd*" werd geschreven in 1904 in samenwerking met Th. Coopman. Toen beide auteurs overleden waren, werd de uitgave - na het negende boekdeel - door de Akademie in 1914 stopgezet.

Van nature uit was Jan Broeckaert een schuchter man; geen Droogstoppel die enkel aan zijn schrijftafel leefde. Als geleerde is hij "mens" gebleven, een man uit het volk; een man van zijn volk.

Als vader van een kroostrijk gezin was hij de goedheid zelf en wist hij handig gebruik te maken van de Wetterse volkspoëzie om zijn kleuters stil te houden en te doen lachen. Deze geleerde vorser en schrijver leren we beter kennen in de familiale herinneringen die zijn zoon, Dr. Wilfried Broeckaert (1877-1948) neerpande in "*Kwâjongen of de lustige folklore mijner guitenjaren*" (9). Onder de titel "*Vader's rijmpjes en koözeliedjes*" leren we vadertje Broeckaert kennen. We verlenen het woord aan zijn zoon Dr. W. Broeckaert.

Moeder had geen tijd om vertelselkens te vertellen en evenmin om liedjes aan te leren. Bij nachtelijk kindergehuil wipte vader uit zijn bed, wandelde met de kleine in zijn armen rond de slaapkamer of zette zich aan 't schommelen, een slaaplied neuriënd. In huis was hij een strenge vader; hij wist met vertoornde blikken de oudsten tot niet-meer-verroeren te dwingen. Vader was de zachtheid zelve, de goedheid in persoon. Hij lachte en speelde met zijn kinderen zoals kinderen dat zelf onder mekaar doen. Zijn geliefkoosde liedjes waren die van *Peperbolleken; Achter Meyers huizeken staat een boom; Op mijn hoofd staat een bonnetje; Loop, loop de gardevil is daar*. In de tuin wist vader Broeckaert andere liedjes voor te dragen: *Klein, klein kleuterken; Hop Marianneken, pist in 't kanneken; De uil die op de pereboom zat*. Ofschoon vader Broeckaert een harde werker was en meestal aan zijn pupiter stond te schrijven, geduldig, uren lang, de tong van links naar rechts en van rechts naar links buiten de lippen schuivend, toch vond de brave man nog tijd om de kinderen bezig te houden met een gebarenspeel of kinderrijmpje. Het klonk dan lustig: *Land zand; Utteke peerdje ronde; Duimken heeft een kiekken gekocht; Eén ging alleen, twee brak zijn been; Kakke, kakke doelken*.

Jan Broeckaert trok er op uit als zanter, begaafd met een sterke opmerkingszin. Met een tikkeltje romantisme weet hij op latere leeftijd ons te vertellen hoe gezellig het dorps- en buurtleven was. We laten hem aan het woord. *"Die avondvergaderingen onder de met sterren bezaaiden hemel waren eenvoudig, genotrijk en bij uitstek geschikt om de familiegeest en de vriendschap onder de geburen levendig te houden. Met politiek bemoeide men zich toen niet; dit woord was bij onze voorouders, om zoo te zeggen, onbekend. Men onderhield zich over het nieuws van de dag, of wie goed vertellen wist, werd met de meeste aandacht het oor verleend"* (10).

Jan Broeckaert heeft een enorme aktiviteit aan de dag gelegd, samen met Fr. De Potter (1834-1904) maar ook op eigen krachten. Wetteren en Dendermonde waren zijn geliefkoosd terrein voor geschiedkundige en volkskundige bijdragen. Zeer talrijk zijn ook de studies die hij schreef over genealogieën, verenigingen, gebouwen, taal en lied van Wetteren en Dendermonde. In 1893 nam hij de redaktie waar van *Gedenkschriften. Oudheidkundige kring der stad en des voormaligen lands van Dendermonde*, gesticht 1863. Onder het impuls van Broeckaert blijven de bijdragen hun geschiedkundige inslag behouden maar worden de volkskundige artikels talrijker en interessanter. Gedurende het tijdvak dat Broeckaert de leiding van het tijdschrift in handen had, 1893-1911, verschenen van hem 78 bijdragen, meestal met volkskundige betekenis en/of inhoud. (11)

Als lid van de Koninklijke Akademie voor Taal en Letteren, publiceert hij in de Memoriën van 1895 en 1896 twee bijdragen over het oude straatlied, een onderwerp dat hem zeer ter harte lag. De laatste levensjaren van Broeckaert zijn nog zeer druk geweest. In 1904 verloor hij zijn trouwe vriend Frans De Potter en nam hij voor een vijftal maanden de taak over van sekretaris van de Koninklijke Vlaamse Akademie. In 1906 wordt hij lid van de Maatschappij der Nederlandse Letteren te Leiden en voorzitter van de Koninklijke Vlaamse Akademie.

Het jaar nadien gaat hij op rust als griffier der Rechtbank van Eerste Aanleg. De zeventigjarige neemt tevens ontslag als bestuurder van de Akademie. Nu kan hij zijn wetenschappelijke arbeid rustig, maar onverpoosd, verder zetten.

Bij het nazien van de bibliografie van zijn laatste levensjaren, qua hoeveelheid en inhoud, hebben we de indruk dat Broeckaert nog vele aantekeningen en archivalia over de stad Dendermonde wilde afwerken en met nostalgie teruggedacht aan zijn geboortedorp Wetteren. Hij voelde zich nog dichter bij zijn volk, thans meer als een waarnemer of toeschouwer.

In de Gedenkschriften verschenen, vanaf 1906 tot 1911, een dertigtal publikaties die de hele waaier van het systematische register Hoffmann Krayen bestrijken: nijverheden, ambachten, tuinbouw; zeden en gebruiken; rechterlijke volkskunde; volksgeloof; volkspoëzie; -toneel, -literatuur, -taal. (12) Zijn herinneringen aan volk en heem van zijn geboortedorp, getiteld *"Wetteriana"* dragen heel duidelijk een

volkskundig karakter. Zij zijn een terugblik op zijn jeugdijaren, een impressionistisch schilderij in warme kleuren met een levensgetrouw beeld van het volkskundig thema dat hij behandelt.

Onze bijdrage over de betekenis van Jan Broeckaert voor de volkskunde heeft geenszins de bedoeling Jan Broeckaert te beschouwen als een pionier van de volkskunde in Vlaanderen, naast en met P. De Mont (1857-1931), Aug. Gittée (1858-1909), Alf. De Cock (1850-1921), Is. Teirlinck (1851-1934).

Jan Broeckaert en F. De Potter hadden de "volks-geschiedenis" van vele gemeenten in Oost-Vlaanderen reeds een tiental jaren in het licht gebracht toen in 1878 de oproep van P. De Mont verscheen in *"Het Pennoen"* onder de titel *"Verloren schatten"*. Aug. Gittée, een Gentenaar, stichtte met P. De Mont in 1888 *"Volkskunde. Tijdschrift voor Nederlandsche Folklore"*. Aug. Gittée laat, via het Willemsfonds, zijn *"Vraagboek tot het zamelen van Vlaamsche Folklore"* verschijnen. Ongetwijfeld was Jan Broeckaert met het werk van Gittée bekend, maar de talenten - en mogelijks ook de gezindheid - van Broeckaert lagen op een ander terrein. Toen die eerste leidraad voor de studie van de volkskunde verscheen was Jan Broeckaert één jaar lid van de Akademie, aldus genoot de taal en de letterkunde zijn bijzondere aandacht, naast de geschiedenis der Oostvlaamse gemeenten. In 1888 belandt Jan Broeckaert te Dendermonde en wordt er in 1889 ondervoorzitter van het Davidsfonds. Van de ondervoorzitter van het Davidsfonds, Jan Broeckaert, mogen we niet verwachten dat hij vóór of achter de schermen zou inhaken op het *"Vraagboek"* van Aug. Gittée, verschenen in het Willemsfonds. Te Gent had Fr. De Potter een zeer sterke afdeling van het Davidsfonds opgezet, als een katholieke vesting naast de zetel van het Willemsfonds. Om politieke reden zal Jan Broeckaert zich wel afzijdig gehouden hebben van Aug. Gittée en zijn activiteiten op het volkskundig terrein.

Via de Akademie had Jan Broeckaert nauwe en vriendschappelijke kontakten met Is. Teirlinck, die samen met Alf. De Cock het *"Brabants Sagenboek"* en het standaardwerk *"Kinderspel en kinderlust in Zuid Nederland"* had uitgegeven; beide werken met goud bekroond door de Akademie.

De grote volkskundige Is. Teirlinck huldigde Jan Broeckaert († 9 februari 1911) bij het open graf op 13 februari. Hij sprak als afgevaardigde van de Akademie en tekende de overledene, vadertje Broeckaert, met aangrijpende woorden. *"Ik zie hem nog vóór mij staan, mager en slank en blijkbaar gezond niettegenstaande zijn 75 jarigen ouderdom. Ik zie hem nog vooruitkomen, rustig en vredig glimlachend, met de handen uitgestoken, alle beide, die hij schonk, hartelijk, rechtzinnig, gans met zijn goed en gouden hart"*. (13)

Jan Broeckaert, zoon van het kleine Wetteren, is een groot man geweest. Eenvoudig als hij was, schonk de man aan zijn volk, met dezelfde eenvoud, datgene wat hij aan het volkse ontleende in veredelde woorden terug. Zó was Jan Broeckaert; zó diende hij zijn volk; zó diende hij de wetenschap volkskunde.

1. *Jan Broeckaert, zijn leven en zijn werk*. Geschetst door E. AMTER, L. MONTEYNE, R. LIEKENS, J. WOUTERS, M. DAEM. Met tekeningen van H. VERBAERE, Wetteren, 1940, 96 blz.
2. Ibidem. M. DAEM. *Heeft Jan Broeckaert eenige beteekenis voor de volkskunde*, p. 69-76.
3. J. CLINCKSPOOR. *Jan Broeckaert, 1837-1911*. Eigen beheer. Wetteren, 1987, 206 blz.
4. J. CLINCKSPOOR, ibidem. *Genealogie Broeckaert*, p. 61 en 65.
5. R.U.G. Handschriften, 2 mei 1858.
6. J. BROECKAERT. *Geschiedenis van Wetteren*. Gent, 1862, L. Hebbelynck, 230 blz. p. 1.
7. J. BROECKAERT, ibidem, p. 198.
8. J. BROECKAERT, ibidem, p. 198-199.
9. W. BROECKAERT, *Kwâjongen*. Antwerpen, 1925, 317 blz. p. 39-46. Boekbespreking OVZ, Jg. 2, 1927, p. 16.
10. *Wetteriana*, XXI artikels over Wetteren, Gedenkschriften. Oudheidkundige kring. 2de reeks, XV, jg. 1911, blz. 6-8.
11. N. POBLOME, Nederl. Volksk. Bibliogr., Dl XVI, *Oostvlaamse tijdschriften 1823-1960*. Antwerpen 1973, p. XL, Index p. 340.
12. N. POBLOME, ibidem, p. 340.
13. *Jan Broeckaert, zijn leven en zijn werk*. Ibidem. Lode MONTEYNE, *Jan Broeckaert als persoonlijkheid*, p. 44.

El Mouchon d'Aunia

Het einde van een tijdschrift... of niet?

Onze band met dit sympathieke Waalse volkskundig tijdschrift bestaat niet alleen door een vriendschappelijk contact met de "Secrétaire de rédaction" Robert DASCOTTE, maar tevens door het feit dat hij zich beijverde de aantrekkelijke bijdrage van Arnold ELOY: "*De kettingbrief, moderne myte van het geluk*" in vertaling in zijn blad over te nemen. Robert DASCOTTE's totale inzet en open houding zou mogen tot voorbeeld strekken voor menig redakteur.

Op de kaft van de huidige jaargang is in dwarse doorsnede 75e ANNIVERSAIRE aangebracht. Het nummer van oktober bevatte echter een paar zinsneden die alle volkskundigen pijnlijk moeten overkomen:

C'est fini...

Nous avons une triste nouvelle à apprendre à nos lecteurs: EL MOUCHON D'AUNIA ne paraîtra plus à partir de 1988.

La raison de notre disparition est motivée par la santé chancelante de Robert Dascotte et par des raisons d'ordre financier.

We zouden het bar jammer vinden, indien *El Mouchon d'Aunia* zou verdwijnen. Laten we hopen dat het bericht te voorbarig is geweest en dat er een gunstige kentering komt voor de gezondheid van de kollega Robert DASCOTTE en de financiële toestand. We hopen van harte dat er verheugende berichten opdagen!

R.v.d.L.

Abonnements: «EL MOUCHON D'AUNIA» La Louvière - C.C.P. 000-0074970-86
Rédaction et éd. responsable: Robert DASCOTTE, 123, rue Ferrer - 7161 Haine-St-Paul

WAT ARMOEDE MOST DAER SIJN

Tema "armoede" in het Kerstlied doorheen Europa.

Tot de oudste tradities van de Oosterse en de Westerse kerken behoort het verhaal van Maria's geboorte, zoals het proto-evangelie van Jacobus (tweede helft der tweede eeuw) die vertelt. Het is merkwaardig dat dit geschrift, dat overigens zeer dicht bij de tekst en de geest van het evangelie blijft, Maria laat geboren worden in een rijk gezin: "Uit de geschiedenis van de twaalf stammen van Israël blijkt, dat daar een man leefde die Joachim heette, die zeer rijk was en daarom dubbele offers opdroeg". (17 / p. 329)* Voor de rest deelt Jacobs geschiedenis van de geboorte van de Hoogheilige Moeder van God, zoals haar oorspronkelijke titel luidt, de bekende argwaan van het evangelie tegen alles wat macht en rijkdom is. En het religieuze volkslied, dat door dit geschrift of andere van die aard geïnspireerd wordt, of uit dezelfde humuslaag van het christelijk bewustzijn werd gevoed, is aan deze traditie streng getrouw gebleven.

Deze traditie leert dat alle macht blootstaat aan de verleiding - evenzeer met heilige als met onheilige bedoelingen - om de mens aan te tasten in zijn meest wezenlijk bezit: zijn vrijheid. Het is een traditie die leert dat uitoefening van macht nagenoeg altijd leidt tot gering-schatting van de machteloze; die leert dat macht altijd en overal leidt tot het verbruiken van mensen en die ook leert dat bezit de gevaarlijkste verholen vorm van macht is.

Die evangelische wijsheid heeft het volk de eeuwen door ook als ervarings-wijsheid moeten opdoen. Zij heeft de grote minnaar van Vrouwe armoede, de jong gestorven heilige Franciscus van Assisi voortgebracht, die door een massale volksbeweging in zijn tijd als het ware werd geplebisciteerd. Want de genegenheid van het volk, net als die van Jezus van Nazareth, is steeds uitgegaan naar de armen en de weerlozen, en deze genegenheid, deze gevoeligheid voor armen en armoede, deze argwaan tegen bezit en macht, tegen elk vertoon van bezit en macht, is in het bewustzijn van het volk het waarmede van elk echt christendom gebleven. Met een feilloos instinct, gevestigd op een eeuwenlange harde ervaring, heeft het volk geleerd dat alle redenen die worden ingeroepen om de middelen van de macht en van het bezit te hanteren, veelal voorwendsels zijn om de meedogenloze machtswellust en de onuitroeibare bezitshonger te camoufleren en de heilloze gevolgen ervan te canoniseren.

Deze zekerheden, die het leven ongenadig in het bewustzijn van het volk heeft ingeheid, hebben nagenoeg niets te maken met revindicatieve 'sociale' gedragingen: het volk weet dat arm geweest te zijn geen remedie is tegen bezitshonger en machtsmisbruik en Franciscus van Assisi bleef onvermoeid de zaligsprekingen van armen en kleinen herhalen, hij preekte de armoede, maar verwierp elk aandeel in de rijkdom der machtigen.

* Het eerste getal bij dit soort verwijzingen geeft het desbetreffende werk aan in de genummerde bibliografie op het einde van dit artikel.

Deze specifiek christelijke gevoeligheid trilt door het hele Europese volkslied. Natuurlijk klinkt daar ook het verzet tegen de machtigen, die hun rijkdom en hun macht in stand houden met de onderdrukking en de ellende van de mens - en ook dat verzet klinkt sinds eeuwen luide door in het kerstlied.

Maria en de dode zielen

Een van de mooiste mij bekende liederen, die deze armoede-gevoeligheid het zuiverst uitdrukt, is een Bulgaarse legende over Maria en de dode zielen die omstreeks 1890 werd opgetekend en die iets later uitvoerig werd omgewerkt tot de legende van de heilige Petka op bezoek in het paradijs. Haar oorsprong ligt eveneens in de apokriefe verhalen.

*Gods Moeder is gaan
Vragen aan de Heer :
"Geef mij, Heer, de sleutel,
De sleutel van het paradijs,
Om de dode zielen te gaan zien :
Of zij te eten hebben,
Te eten en te drinken".
De Heer heeft haar de sleutel gegeven,
Zij is gegaan, zij heeft geopend,
Zij heeft geopend het paradijs,
Zij heeft gezien de dode zielen. " "
Allen zitten rij aan rij.
De armen eten, drinken,
De rijken zitten, kijken
En woelen in hun goud en zilver
En zij vragen aan de armen :
"Komt, geeft ons van uw,
Van uw voedsel,
Voedsel en drank,
En wij zullen geven van ons,
Van ons goud en zilver".
Zij zeggen : "Wij geven niet
Van ons voedsel,
Ons voedsel, onze drank,
Wij willen uw goud en zilver niet".
De Moeder Gods heeft zich omgekeerd
En heeft het paradijs gesloten. (2 / p. 588)*

Dit is wel een zeer originele visie : de rijke wordt na zijn dood gestraft met wat hij heel zijn leven heeft nagestreefd en wat hem het allerdiërbaarst was : goud en zilver. Maar heel anders dan volgens een gangbare opvatting, dat niemand zijn geld meeneemt na zijn dood, behouden in dit lied de rijken ook na hun dood hun goud en zilver. Die zijn daar evenwel volslagen onbruikbaar, daar het geld als machtsmiddel waardeloos is, indien het als ruilmiddel niet kan dienen. En de arme blijft ook na zijn dood arm : maar voorbij het graf houdt hij drank en voedsel over, die hij natuurlijk verkiest boven het steriele goud en zilver, dat hij zijn hele leven zo geheel heeft moeten derven. En op

dit tafereel sluit Maria het paradijs af: alles is in goede orde. De arme is met zijn armoede de wijze, de 'welzalige', en de rijke is met zijn rijkdom niet door het oog van de naald geraakt.

Nu is het merkwaardig hoe in al de Westerse kerstliederen, die men alsmaar zo eenzijdig blijft bewonderen om hun zogenaamde "ontroerende naïviteit", de evangelische verheerlijking van de armoede en van de armen de toon bepaalt.

Dat schijnt nogal voor de hand te liggen, daar de kerstliederen veelal het schriftuurverhaal volgen: daarin spelen de handarbeider Jozef en de volkswrouw Maria de hoofdrollen, de enige getuigen van de gebeurtenissen zijn een stelletje herders en als eerste verblijfplaats voor het kind moet men vrede nemen met een kribbe, "want er was geen plaats in de herberg". De schamelheid van deze omstandigheden wordt heel even opgelicht door de glorie van de engel, van de zingende heerschare en door de praal der wijzen, die uit het Oosten de weg tot de kribbe vinden door middel van een ster, en die hun rijke geschenken aan de voeten van het kind neerleggen. Maar die kortstondige heerlijkheid kan de inval van de tragedie niet verhinderen: het kind wordt door de machtshebbers gezocht en het moet met zijn ouders het bloedbad van Herodes vluchten.

Dit is het evangeliieverhaal en het volkslied eerbiedigt dit schema met afwijkingen die meestal ingegeven worden door armoede-gevoeligheid en liefde voor de deemoedigen - die dus alle in de geest van het verhaal blijven. Een zeldzame keer - zoals met de rijke ouders van Maria in het proto-evangelie van Jacobus - slaat de wijzer door in de andere richting. Zo b.v. ook in een lied dat in Cornwall werd opgetekend:

*Now the holly bears a berry as white as the milk,
And Mary bore Jesus, who was rapped up in silk. (12 / p. 69)*

(Nu draagt de hulst een bes die wit is als melk en Maria droeg Jezus die in zijde gewikkeld was.)

Goud en zijde duiken ook op in de mooie ballade 'The carnal and the Crane' (de kraai en de kraan) maar met omgekeerd voorteken. De kraan geeft aan de kraai lessen in gewijde geschiedenis en wanneer deze verneemt dat de Zoon van God geboren is, wil zij weten:

*Where is the golden cradle
That Jesus was rocked in?
Where are the silken sheets
That Jesus was wrapt in? (10 / p. 8)*

Waar is de gouden wieg, waarin Jezus gewiegd werd? Waar zijn de zijden lakens, waarin Jezus gewikkeld werd?)

Het antwoord van de leraar is duidelijk:

*A manger was the cradle
That Jesus was rocked in,
The provender the asses left
So sweetly he slept in.*

(Een kribbe was de wieg waarin Jezus gewiegd werd, het voeder dat de ezels achterlieten, daarop sloiep hij zo zacht).

Wat in het Westeuropese kerstlied een uitzondering blijft, is de regel in de Zuid-Slavische voorstellingen: de geboorte wordt zeer zelden in Bethlehem zelf gesitueerd: zij vindt meestal plaats in een cel van "het klooster, het huis van God" (29 / jg 2, p. 3). Het kind wordt in

een gouden wieg gelegd (29, jg 8, p. 25). De heiligen komen het wassen en voeden (29 / jg 43, p. 515). De herders brengen verse melk "om het Goddelijk Kind te baden" (29 / jg 2, p. 3). Het wordt gewikkeld in gouden luiers (29 / jg 10, p. 26) en die worden door Maria uitgewassen in een gouden tobbe (29 / jg 10, p. 23). Het herdertje dat Maria helpt om het kind te wiegen krijgt van haar tegen Sint Jorisdag een nieuwe kudde (29 / jg 8, p. 25) en het meisje dat het kind vermaakt heeft tijdens de afwezigheid van zijn moeder, krijgt negen zijden hemden en een tiende van goud, waarop de zon jaloers wordt (29 / jg 31, p. 235).

Het Zuid-Slavische kerstlied situeert dus de geboorte van Jezus in een wonderwereld van goud en praal en luister, omringt ze met heiligen, en zelfs als de angst voor vervolgers (Herodes en/of de Turken) de blijde gebeurtenis naar de bergen verlegt, blijft ze baden in de wondervolle praal. (29 / jg 35, p. 56).

Van hoey was zijn beddeken

In het bovenvermelde Engels lied, dat volgens Child veel ouder moet zijn dan 1850, het jaar waarin het werd opgetekend, kunnen we de algemene strekking van de behandeling van het kerstverhaal in het volkslied van nabij volgen aan het detail van het ezelvoeder.

Het is voldoende bekend dat Matheus noch Lukas spreken over een os of een ezel bij de kribbe. Maar de vrome Origenes (eerste helft der derde eeuw) heeft een versje van de profeet Jesaia met een onvermoed diepe draagwijdte toegepast op de geboorte van Christus :

*Een os kent zijn meester,
Een ezel de kribbe van zijn heer.* (Jes. 1, 3)

Van daaruit zijn deze dieren een ware triomftocht begonnen in de volksliteratuur en nu zijn ze niet meer weg te denken uit de kerstverhalen en de kerstvoorstellingen. De Engelse volksdichter van de kraanen kraaiballade had blijkbaar niet genoeg aan één ezel en de details die hij verzint om de voorstelling der kribbe te concretiseren, leggen een zeer opzettelijke klemtoon op de grotere schamelheid : het kind rust op de voederresten van de ezels. Die overschotten duiken in het Nederlandse kerstlied reeds op tegen het einde van de 15e eeuw :

*Orte was zijn biddestroe,
Dat is ons grote scande.* (5 / p. 52)

En we ontmoeten ze nog in het eerste met noten gedrukte Nederlandstalig liedboek, met een afwijking die voor het volkslied typisch is :

*Oreten was sijn wieghestroo
Dat is ons groot iolijt.* (30 / p. 250)
(orte, orete: veevoederresten)

In de meeste Nederlandstalige kerstliederen ligt het kind inderdaad "op hoeyken inder cribben" (31 / p. 189), of "sub feno dulcissime" (zeer zachtjes op hooi) (5 / p. 18), of "in hoy, als die scriftuer ons seit" (6 / p. 38). Het 'Suverlyc Boecxken van 1508 vertelt dat de herders het kind in de kribbe vonden en

Van hoey was sijn beddeken. (20 / p. 16)

In een ander lied van hetzelfde liedboek wordt het kind "op luttel hoey" gelegd (ibid. p. 69), net als in het 'Devoot ende profityck Boexken' "Die soete Iesus lach int hoy" (30 à p. 71) en "Al in een cribbe opt hoye daer" (ibid. p. 145) en "Int hoy bi beestkens twee / Heeft si gheleyt haer kynt". (ibid. p. 294) En in het mooie lied van 1645, dat de Coussemaker in Zuid-Vlaanderen nog in de 19e eeuw optekent "Comt verwondert u hier, menschen" zong men: "in hoy en strooy ghement". (11 / p. 4)

Het is onmogelijk een enigszins volledige opsomming te geven, maar ook het hooi en/of het stro, die in het schriftverhaal niet voorkomen, zijn niet meer weg te denken uit het Westerse kerstlied, zó wezenlijk behoren zij tot het tafereel der armoede in de eerste kerstnacht.

Maer die vogelkens vlogen daer uut ende in

Terwijl we in het evangelie niets vernemen van de plaats waar de kribbe zich bevond - uiteraard zou dat een stal moeten zijn - geeft het volkslied, helemaal in de lijn van de traditie, overvloedige details. Volgend lied uit het 'Devoot ende profityck boecxken' begint met een beschrijving van die plaats:

In een huys daer en woon- de nie- mant in,
 Maer vo- gel- kens vlo- gen daer uut en- de in.
 Daer wou- de Ie- sus ge- bo- ren sijn.
 Rex glo- ri- aë.
 Hi is van een- der ma- ghet ghe- bo- ren,
 Rex glo- ri- aë.

1. In een huys daer en woonde niemand in
 Maer vogelkens vlogen daer uut ende in.
 Daer woude Iesus geboren sijn
 Rex glorie.
 Hi is van eender maget gheboren
 Rex glorie.

2. *Die engelen songen pays ende vrede
Die herden quamen daer ter steden
Die osse ende die ezel verwermden die leden
Pre frigore. Hy is van eender*
5. *Hier toochde hy groote ootmoedicheyt
Dat God aen nam onse menschelijcheyt
Die eewich is, onse sterflicheyt
In hoc tempore, hy is van*
6. *Armoede coude waren daer planteyt
Daer ghebrack wijn broot ende cleyt
Ende hi was inde cribbe gheleyt
Pauperrime, hy is van. (30, p. 253)*

(Rex glorie: koning der glorie; pre frigore: tegen de kou: in hoc tempore: in deze tijd: pauperrime: allerarmoedigst.)

Dit is natuurlijk een vernederlandsing van het beroemde menglied 'Omnes nu laet ons Gode loven', dat reeds in de handschriften van de 15e eeuw voorkomt en in de eerste gedrukte bundels gretig werd overgenomen, met voldoende varianten om een ruime verspreiding te kunnen aannemen. Onze aanvangsstrofe met de in en uit vliegende vogels staat in haar oorspronkelijke mengtaalvorm van het Tongerse handschrift op de vijfde plaats:

*In domo daer en woende nyemant in
Sed passerer vloghen daer uut end in
Natus quod voluit sijn daer in
Humilime.*

(In een huis daar en woonde niemand in, de mussen vlogen daar uit en in; daarin wilde hij geboren zijn ootmoediglijk.)

*Domus habens parietes egheen
Et frigus erat, ut puero wel sceen;
Et crepitabat al in een
Pre frigore. (5 / p. 18)*

(Het huis had geen muren; het was koud zoals aan het kind wel te zien was; Het kraakte al in een van de kou.)

Het liedboek-handschrift van L. Ghoeyvaers spreekt van een krocht (31 / p. 129); Het Amsterdamse handschrift noemt het een "woestich huys" (6 / p. 38); het Utrechts handschrift vertelt dat Jozef en Maria "hair herberge namen / In een arm huseken / Al sonder weech of doren!" (ibid. p. 178). In het 'Suverlyc Boecxken' wordt gezongen dat zij hebben "logijs gemaect" in een "huys seer dinne ghedaect". (20 / p. 67) Dezelfde opmerking vindt men terug in een lied uit de buurt van Bresse, waarin een slecht gedekte schuur beschreven wordt, waar de sterren door het dak schijnen (27 / p. 365) en een Silezisch volkslied van omstreeks 1840 zegt hetzelfde: "Das Tach war grausam dünne". (Het dak was gruwelijk dun) (15 / p. 651). Het 'Devoot ende profitelyck Boecxken' noemt het "een huysken quaet" (30 / p. 31), een "logijs niet al te moy", een "open huys" (ibid. p. 71), "daer wayden menige winden stout" (ibid. p. 73), "daer wast seer cout nacht ende dach" (ibid. p. 252), het was "een soo woesten schuere" (ibid. p. 295).

Omstreeks 1850 tekent de Cousse-maker fragmenten op van een oud lied, waarin de zanger zich erover verbaast, dat het kind "hem laet steken in dit kot(...) in dit huysken sonder slot" (11 / p. 4), het ligt in "een boere schuere (...) en daer sloten noch vensters noch deuren"

(ibid. p. 13), waar de *"vlaegen / Den wind jaegen / Door 't huys sonder deur of deur. (...) met een vervallen dak"* (ibid. p. 20) in *"eenen vuylen stal"* (ibid. p. 42). Een halve eeuw later publiceert J. Bols een bundel waarin we lezen: *"De deur die is vaneen; het dak dat is gebroken: / Dus wordt hij overal doorvlogen van de kou."* (3 / p. 2) Nog in het begin van deze eeuw tekende Th. Peeters in de Kempen een stel kerstliederen op, waarin de geboorteplaats van Jezus, geheel in de lijn der traditie, wordt voorgesteld als *"een kot / Ja en dat zonder deur of slot."* (24 / p. 17).

Elders zingt men dat *"de stal der beesten is nu zijn salet."* (ibid. p. 18)

Sint Jozefs kousen

Net zoals overal elders worden de zangers hier diep getroffen door de omstandigheden, die deze armtierige geboorte begeleiden: *"Een kind van dertien dagen, dat lag daar in de wind."* (ibid. p. 9) De verbeelding van het volk had begrijpelijk speciale aandacht voor de kou van het kind en reeds volgens de vijftiende-eeuwse handschriften wordt het kind geboren *"in eenen winters nachte cout"* (31 / p. 108), het wordt gelegd *"in doekelkin / Al voir die coude"* (ibid. p. 128); de zangers voelen mee hoe *"dat armste suete kindeken (...) van coud grooten noot"* leed (ibid. p. 184). Het Tongerse handschrift vertelt in ons reeds geciteerde menglied: *"et frigus erat, ut puero wel sceen / Het crepibat al in een / Pre frigore."* (5 / p. 18)

In een Frans handschrift van de 15e eeuw lezen we hetzelfde:

*En celui temps, il gelait
Et à dextre et à senestre
Le vent en ce lieu coulait.* (27 / p. 55)

(In die tijd vroom het, en links en rechts stroomde de wind in die plaats binnen.)

Een Zuid-Duits lied van omstreeks 1820 zegt het aldus:

*Wie ist es kalt!
Möcht einer erfrieren,
Das Leben verlieren, (...)
Wie scharf geht der Wind.*

Hoe koud is het! Men zou kunnen bevriezen, het leven verliezen. Hoe scherp staat de wind!

En hetzelfde lied zet de armoede der familie nog eens extra in de verf:

*Wie ist die Mutter so arm!
Sie hat kein Pfännelein (...)
Kein Mehl und kein Schmalz,
Kein Milch und kein Salz.* (15 / p. 650)

(Hoe arm is de moeder! Zij heeft geen pannetje, geen melk en geen smout, geen melk en geen zoet.)

In het **'Suverlyc Boecxken'** vernemen wij dat het kind *"Aen bey sijden quetste sijn ribben"* (20 / p. 22) De meewarigheid om de kou trof ook de Vervierse zanger van het einde der 19e eeuw:

*Qu'djñhéve lu tiesse su ñe pñre,
Sins èsse gote acovrou.* (13 / p. 148)

(Dat hij lag met het hoofd op een steen, zonder ook maar enigszins gedekt te zijn.)

Dit is wel een afwijking van het evangelisch verhaal, dat uitdrukkelijk zegt dat het kind in doeken gewikkeld werd. Enkele liederen uit het **'Devoet ende profitelyck Boecxken'** spreken dit beslist tegen:

*Een cribbeken stont daer gemaect (...)
Daer leide si hem in al naect.
(...)*

*Daer wayden menige winden stout,
Rijm, haghel, ongetemperde locht,
Dat kindeken lach daer naect en bloot. (30 / p. 73)*

En in de 19e eeuw noteerde de Cousse-maker nog hetzelfde :

*Hy is naekt en blood
Hier in de koude groot. (11 / p. 8)*

De doeken vormden inderdaad af en toe een probleem voor de zangers: had Maria de doeken, die in het evangelie vermeld worden, op haar tocht naar het Zuiden voorzien? Zoniet, waar kwamen die vandaan? Het handschrift van L. Ghoeyvaers vindt een oplossing die weldra overal nagevolgd wordt: het heilig paar had geen luiers meegebracht, maar Sint Jozef heeft die voor het kind uit zijn kousen gemaakt :

Sijn couse moet sijn des conincx cleet. (31 / p. 188)

En in het Amsterdamse handschrift wordt dat :

In Ioseph cousen was hi geleyt. (6 / p. 38)

en in de druk van het 'Suverlyc Boecxken :

Ioseph coussen sijn eerste cleet. (20 / p. 69)

In een Berlijns handschrift uit de 15e eeuw lezen we hoe Sint-Jozef voor de luiers zorgde, en we vernemen meteen waar men die nog kan zien en vereren :

*Joseph die tooch altehant
Die hosen van den benen sijn,
Die men ons noch taken latet sien. (21 / p. 132)*
(taken = te Aken)

Het is evenwel interessant te weten dat een onbekende dichter van het 13e eeuwse handschrift van Weimar deze oplossing reeds kende :

*Jôsêp der vil getriuwe man
Der hete ouch zwô hosen an,
Dar in want er daz himelkint.*

(Jozef, de zeer getrouwe man, die had ook twee hosen aan: daarin wikkelde hij het hemelkind.)

Zes eeuwen later, in 1935, tekent L. Pinck in een merkwaardig lied, hetzelfde moment op met een lichte wijziging :

*Sankt Joseph zieht sein Hemdelein aus,
Und macht dem Kind Jesus Windeln daraus. (25 / p. 7)*

(Sint Jozef trekt zijn hemdeke uit en maakt voor het kind Jezus daaruit luiers.)

De zeer eigenwillige kerstliederen van het Duitse taaleiland Gottschee stellen een andere oplossing voor, die toch nog steeds de oplossing der armoede is: het "*armzalig wiegje is van berkenbast*" en de "*armzalige luier is een klisbladje.*" (4 / p. 223)

De Fransen gaan ook hun eigen weg. In een 16e eeuwse lied uit de buurt van Bresse zingt men dat Maria "*Jezus in haar rok wikkelt, zonder hem pijn te doen.*" (27 / p. 365) en in Basse Normandie detailleert de zanger nog meer :

*Saint Joseph de son chapeau
Fit un berceau;
Il env'loppe le poupon
Dans sa casaque,
Il env'loppe le poupon
Dans son jupon. (7 / p. 332)*

(Sint Jozef maakt van zijn hoed een wieg. Hij wikkelt het kindje in zijn jas, hij wikkelt het kindje in zijn mantel.)

Wij aerme slechte liekens

De voorliefde van de volkszanger voor de herders is algemeen. Wie kent niet het vriendelijk herderslied uit een Leuvense liedbundel van omstreeks 1650, dat Jan Bols in Opwijk terugvond omstreeks 1850 en dat Th. Peeters nog bij het begin van deze eeuw met een afwijkende melodie heeft opgetekend te Lillo.

De tweede strofe uit de Leuvense versie klinkt aldus :

*Wij aerme slechte liekens
Ghelijck de boeren zijn,
Ontwekten onze gebuerkens,
En, in den maeneschijn,
Liepen met blij geschal
Naer desen armen stal,
Daer ons den enghel sanck
Altemael toe bedwanck. (14 / p. 1919)*
(slecht = eenvoudig, ook in het volgend citaat.)

Eenzelfde deemoedige houding heerst ook in een lied bij de Cousse-maker, waar de herders zingen :

*Wy en zyn maer boeren,
Durven ons niet roeren,
Om het Kind te sien.*

Doch in de volgende strofe slaat de stemming om :

*Jesus komt van boven,
Niet naar rijkeliën
Maar naar herders slegt en regt. (11 / p. 21)*

Eenzelfde geest ademt het Brugse lied :

*Komt, herders, altegaar,
De Heere roept u naar;
Hij roept geen heeren naar,
Hij roept arme boeren naar.
't Kind en wil maar gaven
Van volk zonder schijn,
Gaven die met slaven
Wel gewonnen zijn. (18 / p. 17)*

En toch is het kerstlied geen eenzijdige verheerlijking van de arme. Het volk is niet naïef genoeg om te menen dat armoede op zichzelf de mens kan vrijwaren tegen liefdeloosheid, hebzucht en hardvochtigheid. Wel weet de volkszanger dat machtigen en rijken zozeer blootgesteld worden aan de onvermijdelijke verzoeking van machtsmisbruik en bezitsgier, dat ze er nagenoeg altijd voor bezwijken. Maar hij weet zeer goed dat

From the rich to the poor they are mostly unkind. (12 / p. 240)
(Van rijk tot arm zijn ze meestal onvriendelijk.)

zoals het drie keer herhaald versje van een 19e eeuwse liedje luidt. En het zeer populaire *'Madre, en la puerta hay un niño*, dat nog steeds in Spanje gezongen wordt op vele melodieën - wat altijd op een grote verspreiding wijst -, heeft in de Spaanse harten het navrant versje ingehamerd, dat ook geen onderscheid maakt tussen rijken en armen :

Porque en esta tierra ya no hay caridad! (23 / p. 20)
(Want op deze aarde is geen liefde meer!)

De kerstliederen, waarin met zoveel liefde gezongen wordt over de herders zijn in de Westerse wereld gewoon ontelbaar. Zeer belangrijk in het perspectief van de gevoeligheid voor de armen is het feit dat de herder overal met genegenheid wordt opgeroepen - en dat het ietwat grimmige "*niet naar rijkelien*" van het lied uit Belle de dragende ondertoon van de meeste dezer liederen vormt.

Een Waals kerstlied uit het land van Verviers zingt in eenzelfde gevoeligheid, dat de engelenboodschap aan de herders

*Fait voir qu'il aime les bergers,
Car tout comme nous il est logé.* (28 / p. 322)

(Doet blijken dat hij van de herders houdt, want hij is behuisd net als wij.)

Elders willen de herders vernemen of zij welkom zullen zijn bij de messias :

*Croyez-vous, Ange sage,
Que de simples gens
Indigens
Sans équipage
Soient bienvenus dans le palais des Grands?*

Het antwoord van de engel laat er geen twijfel over naar wie Gods voorkeur uitgaat :

*C'est le roi suprême,
Le monarque des cieux,
Bergers, c'est lui-même
Qui demande vos vœux.* (8 / p. 176)

(Denkt gij, wijze engel, dat eenvoudige, behoeftige mensen zonder koets, welkom zijn in het paleis der groten? - De opperste koning zelf, de vorst der hemelen, herders, hijzélf, vraagt uw toewijding)

In een lied dat werd opgetekend in de streek van Limoges, wordt dat aspekt nog eens extra gereleveerd. De herders verzoeken de engel met hen mee te gaan, om hen bij de nieuwgeboren koning te introduceren. Maar de engel antwoordt geruststellend :

*Lei poudetz anar segur;
Seretz lous benvengus.
Dieu n'est pas couma lous grans
Ni lous superbes.
N'aima mielh la brava gen
Qu'or e argen.* (ibid. p. 481)

(Ge kunt gerust gaan, gij zult welkom zijn. God is niet zoals de groten of de hoogmoedigen. Hij houdt meer van het goede volk dan van goud of zilver.)

In een paar Catalaanse kerstliederen wordt de uitnodiging van de eenvoudigen uitgebreid tot de zigeuners. Een herder heeft het nieuws van de geboorte van de Messias aan een zigeunervrouw verteld, deze geeft het verhaal door aan "drie-vier andere". Zij gaan op zoek en bij de kribbe speelt de ene viool, de ander gitaar, de derde schenkt twee snoeren en een gordel en de vierde staat twee gestolen kippen af! (1 / p. 246) Een Castiliaans lied voert een zigeunervrouw ten tonele, die de tragische toekomst van Maria en het kind voorspelt, te beginnen met de vlucht naar Egypte. Over die tocht met al zijn zwarigheden zegt de vrouw :

*Os irá bien con mi gente,
Os tratarán con cariño.* (22 / p. 155)

(Met mijn volk zult ge het goed stellen, zij zullen u met liefde bejegenen).

In de talrijke liederen, waarin het bezoek der herders aan de kribbe de zeer uitvoerige hoofdschotel vormt, zijn inderdaad de twee hoofdbestanddelen van het verhaal de eindeloze opsomming van al de schamele geschenken waarmee deze arme mensen de nood in de stal willen lenigen - en hun pogingen om de ellende van deze geboorte op te vrolijken met zang en spel en dans.

Deze liederen vormen het indrukwekkende epos van de armoede, die alleen door de armen kan begrepen worden, die alleen door de noodlijdenden kan verholpen worden, die alleen door de weerlozen kan getroost worden en die helemaal niets naïefs heeft - tenzij wellicht voor de bezittenden.

Sy en mochten nieuwers inne

Een zeer gevoelig moment in het Lukas-verhaal vormt het versje: "*Maria legde haar zoon in een kribbe, omdat er voor hen geen plaats was in de herberg.*" (Lukas 2, 7) De evangelist vertelt niet waarom in die herberg geen plaats was, maar die vraag moest natuurlijk het volk interesseren.

Een Engels lied, dat reeds in 1734 gedrukt werd, suggereert dat er zo machtig veel volk in Bethlehem was voor de volkstelling, dat Jozef en Maria, die arm waren ("*whose substance was small*"), in de stads-herberg geen onderdak konden vinden. (9 / p. 775) Maar doorgaans is het volk strenger en is niet tevreden met de voorzichtige suggestie van de Engelse zanger. Doorgaans laat men het niet bij die enige herberg en men stelt zich liever voor hoe dat schamel paar van alle deuren werd weggejaagd:

*Si en mochten nieuwers inne,
Men wijsdese altoos voert.* (20 / p. 66)

In 1897 publiceert J. Bols een tekst uit Werchter, die met een andere melodie opvallend dicht bij dit 15e eeuwse lied blijft:

*Daar hebben zij logist gevraagd,
Maar geen logist en konden zij er krijgen,
Want zij zonden haar altijd voort.* (3 / p. 32)

Dit schrijnend versje, dat uit de 15e eeuw wordt doorgegeven aan de 16e, wordt in de 17e eeuw een expliciete aanklacht tegen de hardvochtigheid van de waard en de waardin, en de Coussemaker vond haar in de 19e eeuw nog bijna letterlijk terug in een zondagschool in Belle:

*Joseph, Jesus voeder,
Ging met Jesus moeder
Soeken een herberg.
De weerdinne, seer ontstelt,
Zegt: myn kamer
Is bekwamer
Voor de heeren met veel geld.* (11 / p. 20)

En Th. Peeters ontdekt in 1911 nabij Herselt alweer met een andere melodie en met een geheel andere strofenform, dezelfde, zij het erg korrupte tekst :

1. Op er dat 's we - relds dauw- ke
Vindt men een klein Maag- de- ke rein.

1. *Op er dat 's werelds dauwke
Vindt men een klein Maagdeke rein.*
2. *Reine Maagdeke uitverkoren,
Moeder Gods moogt gij altijd zijn.*
3. *En Maria ging zwaar van kinderen,
Geen zwaarigheid trok zij haar aan.*
4. *En Sint Jozef was haren beminde
En hij wou van Maria gaan.*
5. *Daar kwam een engeltje van Gods troone,
Die sprak er Sint Jozef aan.*
6. *Sint Jozef, gij Davids zone,
Wilde gij van Maria gaan?*
7. *Bij Maria zoo moette gij blijven,
Het gaat boven de natuur ende kracht.*
8. *'t Is God, den Almogenden Vader,
Die de wereld heeft volbracht.*
9. *En daar boven den Roomschen keizer
Liet er een gebod uitgaan.*
10. *Dat eenieder en hunne geslachten
Waerom naar hun landen moesten gaan.*
11. *Toen trok Sint Jozef en Maria
Samen op Bethlehem aan.*
12. *Onderweg alwaar zij kwamen
En hebben zij logist gevraagd.*
13. *Geen logist en konden zij krijgen
En zij stuurden haar altijd voort.*
14. *Te Bethlehem op een veldeken
Vonden zij een klein stalleken.*

15.

Daar heb- ben zij op kor- te ston- den

lo- gist ver- wekt. (24 / p. 32)

(Eerste strofe: de betere lezing bij J. Bols luidt aldus: "En er viel een hemelsch dauwke / Al op eene blij magedje rein." Zevende strofe, tweede vers luidt daar aldus: "Dat gaat boven naturen kracht." (3 / p. 23)

Ook in de Franse noëls spookt de obsessie van het "*Men wijdsese altoos voert*". In het lied '*Noël pour l'amour de Marie*' van omstreeks 1500 gaan Jozef en Maria van deur tot deur, maar overal weigert men hen een onderkomen; "un riche homme" stelt als voorwaarde dat ze paarden bezitten en jaagt hen smadelijk weg als blijkt dat ze arme mensen zijn. Al zwervend door de straten worden ze door een man, die Jozef voor "un méchant paysan" (een boze boer) uitscheldt, lastig gevallen. (27 / p. 63) In een lied uit Bresse neemt de hotelier zeer beslist dezelfde toon over: "*Ik herberg alleen mensen die mij met geld betalen voor mijn moeite.*" En Jozef en Maria gaan verder, "*bedroefd en moe.*" (8 / p. 185) Wat we trouwens reeds hoorden in een 16e eeuwse lied van 34 strofen:

*L'hoste leur dit rudement:
Si n'avez or ne argent
Ne logerez mie.
Joseph regarde Marie,
Qui avoit le coeur dolent,
En luy disant: "Ma chère amye,
Il nous va bien pauvrement."* (27 / p. 389)

(De waard zegde hun ruw: Indien ge goud noch zilver hebt, zult ge hier niet logeren. Jozef bekeek Maria die bedroefd van harte was en zegde haar: Mijn lieve vriendin, het gaat ons hier maar povertjes.)

Dit eindeloos, zinloos dolen van deur tot deur met de herhaalde onheuse afwijzingen, geeft in een lied van Champagne de zanger de gelegenheid om de namen der stadsherbergen op te sommen (Arbre Vert, Montagne, Cheval Rouge, Très bon Guide, Bout du Monde, Pie, Cheval Blanc, etc.) en de barsheid van al die waarden aan te klagen. (26 / p. 104)

Pi- ou e' r plac' hik 'c' ha gant' r ru,
 Welk meis- je loopt daar langs de straat,
 He man- tel c' hlez, he bro- zik ru,
 Met blau- we rok en ro- de jurk,
 Hag hi o ker- zed ken di- read,
 En die daar al- zo pret- tig gaat,
 He c' hof gant 'hi be- teg la- gad ?
 Haar schoot wel tot haar o- gen reikt ?

Sommige Bretoense liederen voorzien voor de zoektocht een andere afloop :

1. *Wie is het meisje dat over straat loopt
Met haar blauwe mantel en haar rode rok?*
2. *En die zo prettig loopt
Met haar buik tot aan haar ogen?*
3. *Maria, dochter van Joachim, noemt men haar,
En Sint Jozef begeleidt haar.*
4. *En Sint Jozef begeleidt haar :
Hij is de gids van de Maagd Maria.*
5. *Wanneer zij bij de wrede man aangekomen zijn,
Hebben zij om onderdak gevraagd.*
6. *"Mijn kamers zijn vol, mijn huis is vol,
Alle dagen voorbijgangers.*
7. *Alle dagen voorbijgangers,
En gij zult niet gelogeerd worden, Maria."*
8. *Hij had een zoon student,
Die aan zijn vader gezegd heeft :*
9. *"Helaas, vader, gij hebt gezondigd,
Want gij hebt Maria niet geherbergd."*
10. *- "Indien gij medelijden hebt met haar,
Loop haar achterna en doe haar terugkeren.*
11. *Loop haar achterna en doe haar terugkeren
En geef haar plaats in de stal."*
12. *Wanneer ze in de stal aangekomen zijn,
Heeft Maria tot Jozef gezegd :*

13. *"Jozef, Jozef, haast u,
Ontbied een der meisjes.*
 14. *Ontbied een meisje,
Want mijn weeën worden feller."*
 15. *Op de drempel van de deur
Heeft Jozef gezegd :*
 16. *"Maria zegt mij
Dat ik een van uw dochters moet ontbieden."*
 17. *"Mijn dochters liggen reeds te bed,
Zij zullen niet opstaan vóór de dageraad,*
 18. *Tenzij Bertha, die voor de haard zit,
Die kunt ge krijgen als ge wilt."*
 19. *Nog was het woord niet gesproken,
Of de Maagd was daar :*
 20. *"Bertha, Bertha, neem mijn zoon aan,
Ik zal u goed betalen.*
 21. *Gij zult heilig zijn in de hemel,
Uw feest zal gevierd worden vóór het mijne."*
 22. *"Hoe zou ik u kunnen helpen,
Als ik geen ledematen heb ?*
 23. *Als ik geen handen en armen heb,
Als ik geen voorarmen heb ?"*
 24. *Zij had nog niet gesproken,
Of Bertha had armen en handen,*
 25. *Bertha had armen en handen,
Net zo goed als haar zusters.*
 26. *Toen ze bij de kribbe kwamen,
zei Bertha :*
 27. *"Mocht het de wil van de Heer zijn,
Dat we een stompje kaars hadden !"*
 28. *Zij had nog niet gesproken,
Of daar stonden zes kaarsen te branden.*
 29. *En na de zes waren er twaalf,
Want er was maan en er waren sterren.*
 30. *Want er was maan en er waren sterren
Voor de geboorte van de redder van de wereld.*
 31. *Tussen een os en een ezel,
Op een handvol hooi,*
 32. *Op een handvol groen hooi
Is de Messias geboren.*
- (Melodie : 8 / p. 292; tekst : 19 / p. 309)

De eeuwenoude voorkeurlijke van zangers en luisteraars voor de geringen vond hier wel een gelukkige uitdrukking in de meewarige goedheid van Maria voor het invalied meisje, de heilige Bertha, en in de royale verlichting van het armoedig tafereel door de mirakuleuze

kaarsen eerst en dan door maan en sterren. De schamelheid der omstandigheden wordt hier het verbijsterend toneel van een transfiguratie die de verborgen heerlijkheid van de armoede doet schitteren.

De armoede-gevoeligheid van de volkszanger blijkt ook in een Picardisch lied uit de 16e eeuw. Ook hier, volgens het gekend patroon, wil niemand in het dorp de vreemdelingen herbergen,

*N'y eut qu'une pauvre veuve
Dans l'étable à les loger.*

(Tenzij een arme weduwe, die hun in de stal onderkomen biedt.)

En Maria begroet de arme vrouw met de woorden :

*Grand merci, Marguerite,
De l'honneur que tu nous fais.
Jamais toi ni ta famille
De rien plus ne manquerez.* (26 / p. 148)

(Dank u wel, Margriet, voor de eer die ge ons aandoet. Nooit zult gij, noch iemand van uw familie enig gebrek lijden.)

In de kerstliederen van Madrid en omgeving gaat Sint-Jozef logies vragen bij zijn Bethlehemse verwanten en vrienden.

*Como los veían pobres,
A la calle los echaban.* (16 / p. 18)

(En toen ze zagen dat ze arm waren, hebben ze hen op straat gegooid.)

Tot deze verwanten zegt Sint Jozef in een Catalaans lied :

*Adéu-siau, els meus parents,
No us en desitjo mal;
Us he demanat posada,
I en comptes de dar-me estada,
M'envieu en un corral.*

(Vaarwel mijn verwanten, ik wens u geen kwaad. Ik heb u een verblijf gevraagd en in plaats van mij een onderkomen te geven, stuurt ge mij naar een stal) (1 / p. 215)

Ook de Iers-Engelse traditie klaagt over dat uitzichtloze zwerven van Jozef en Maria :

From ev'ry door repell'd, alas! (12 / p. 30)
(Van elke deur afgewezen)

Het element van de herberg wordt in Gottschee helemaal anders verwerkt. Ook hier is de ellende van het vergeefse zoeken naar een onderdak voor een hoogzwangere vrouw het dankbaar thema. In een dezer liederen krijgt het verhaal van de afwijzing een grimmiger noot, wanneer in de eerste herberg de gastvrijheid geweigerd wordt, omdat het huis vol ligt met mensen van de pastorie, het tweede huis huwelijksgasten herbergt en het derde pelgrims onderbrengt. Dan gaat Maria het bos in en klaagt :

*De jonge vos heeft zijn hol,
Het vogeltje in de lucht vindt nog een takje,
Maar ik en mijn kind hebben geen tehuis.* (4 / p. 23)

Opvallend in die liederen is de afwezigheid van Sint-Jozef, die niet vermeld wordt : Maria is alleen en helemaal aangewezen op de hulp van God, wiens tussenkomst evenzeer helend als bestraffend kan zijn. Volgend lied toont een streng kastijdende Vader en een ons onbekende Maria, die het hele verhaal afsluit met een bitse repliek, die ons op ongewone, onvermoede manier het diepe leed van de herhaalde afwijzingen kan doen meevoelen :

Bie vrië ischt auf Muë - tər Ma- ri- a !
 Hoe vroeg is op Moe- der Ma- ri- a !
 Bie vrië ischt auf Muë - tər Ma- ri- a !
 Hoe vroeg is op Moe- der Ma- ri- a !

Hoe vroeg is opgestaan moeder Maria !

*Zij staat des morgens zeer vroeg op,
 Zij gaat op weg langs de brede baan,
 Zij klopt aan bij het eerste huis :*

*"Zo geef mij heden onderdak,
 Want ik lijd nu zo grote hoofdpijn."*

- "Gij lijdt niet zo grote hoofdpijn.

Gij lijdt veeleer nu barensweeën."

Hoe droevig was moeder Maria !

Zij klopt aan bij het andere huis :

*"Zo geef mij heden onderdak,
 Want ik lijd zo grote hoofdpijn."*

- "Gij lijdt niet zo grote hoofdpijn,

Gij lijdt veeleer nu barensweeën.

Wij geven u geen onderdak!"

Hoe droevig was moeder Maria !

Zij klopt aan bij het derde huis :

"Zo geef mij heden onderdak!"

- "Wij geven u geen onderdak,

Wij hebben nu veel ander volk."

Hoe droevig was moeder Maria !

Zij verlaat nu ook het derde huis.

Even kijkt moeder Maria nu om :

Het huis staat in lichterlaai.

"Ach, help ons, help ons, moeder Maria !"

- "Laat anderen u maar helpen. !" (4 / p. 18)

(Elk vers wordt herhaald)

Het thema van het dwalend zoeken wordt in Gottschee ook overgebracht in het verhaal van de vlucht naar Egypte. Maria - nog steeds zonder Jozef - gaat met haar kind, dat in een wieg met gele zijde ligt (Slavische invloed?) op weg en Jezus vraagt zijn moeder waarom ze zo treurig is: *"Zijt gij zo bedroefd omdat ge zo ver moet gaan, of omdat ge mij moet dragen?"* - *"Ik ben bedroefd om de herberg."* antwoordt zij. Het kind troost zijn moeder: *"Welnee. Zie, daar staat een rovershuis, daar zullen we onderdak vragen."* Maar de 'roverin' moet weigeren, want zij heeft een zoon die zwaar gebrekkig is. Maria neemt hem "bij haar witte hand" en geneest de jongen. Als de rover bij zijn thuiskomst zijn zoon genezen vindt, valt hij dankbaar op de knieën. (4 / p. 19)

Hi en wou niet anders hebben

Het evangelieverhaal wordt dus in het volkslied verteld met permanente druk in de richting van de grotere dierbare schamelheid. De zanger wil dat de luisteraar voortdurend denkt en ervaart: "*Wat armoede most daar sijn!*" (30 à p. 260) Er wordt inderdaad onvermoeibaar en opvallend nadruk gelegd op het feit dat het in Bethlehem arm was en pover en het volkslied gaat daarin heel wat verder dan het evangelieverhaal. Het is evenwel belangrijk te noteren dat de zanger de armoede niet wil voorgesteld zien als een ongeval, als pech of als een vergissing, een fout van de organisatie. Wat het 'Suverlyc Boecxken' bondig zegt in één enkel versje, is een constante in het Westers kerstlied: "*Hi en wou niet anders hebben.*" (20 / p. 18)

Dit inzicht wordt niet altijd zo scherp uitgesproken, maar zij zindert door alle voorstellingen en is nagenoeg altijd gericht op wat een Frans 15e eeuwse handschrift aldus formuleert:

*Jésus ce doux Agnelet
Voulut ainsi apparaître
Pour nous montrer par l'effet
Comme pauvres devons être.* (27 / p. 55)

(Jezus, dat zacht Lammetje wilde aldus verschijnen, om ons daardoor te tonen hoe arm wij moeten zijn.)

Deze Franciscaanse spiritualiteit, die tot vandaag een der krachtlijnen van het Westers christendom gebleven is, leefde in de 15-16e eeuw feller dan nu, zoals blijken mag uit bovenstaande strofe en zoveel andere traditionele liederen:

*Sijn groot armoede maect ons rijcke
Dat heeft ons sijn minne gedaen.* (31 / p. 184)
In armoede wil hy sijn geboren. (ibid. p. 187)
*Hy quam uut sijns vaders herte
Liggen inder cribben,
Daer hy coude ende groote smertte
Van armoede wouden hebben.* (ibid. p. 192)
*Natus quod voluit sijn daer in
Humilime.* (5 / p. 18)
*In Ioseph cousen was hi geleyt,
Om ons woude hi dit liden.* (6 / p. 38)

Ook in latere eeuwen wordt dezelfde lijn - zij het met een grotere nadruk op de deemoed dan op de armoede - voortgezet. In de 17e eeuw zingt men in Frankrijk:

*Hélas! vous montrez bien
Que votre sainte altesse
Estime peu ou rien
La mondaine richesse (...)
Qui vous imitera?*

(Helaas! gij laat goed zien dat uw heilige hoogheid weinig of niet de wereldse rijkdom acht. Wie zal u navolgen?) (28 / p. 306)

En de Cousse-maker tekent in de 19e eeuw verzen op als

Siet wat dat de liefde doet. (11 / p. 15)
Ja, 't was uyt louter min. (p. 9)

En hij vindt in een nog gezongen versie van een lied van 1645 de volgende verzen :

*O Heer Jesu, God en mensch,
Die aenveert hebt dese staet.* (ibid. p. 4)

Iets later lezen we bij Lootens en Feys :

*Waar Jezus wilde geboren zijn,
Daar en sloot er noch venster noch deure.* (18 / p. 7)

En een ander lied dat zij optekenden, voert als refrein :

*Sus, sus, sus, kleen kindetje, sus,
Uwen wille die was zoo dus.* (ibid. p. 9)

Een Engels kerstlied onderstreept de pedagogische bedoeling :

*This surely should instruct us all
To learn from him humility.* (12 / p. 40)
(Dit zou ons allen van hem beslist nederigheid moeten leren.)

Hetzelfde hoorde García Matos nog deze eeuw in de provincie van Madrid :

*En este portal nació alegre el niño,
Tan humildemente y con el designio
De darnos ejemplo de grande humildad.* (16 / p. 22)
(In deze stal werd blij het kindje geboren, zo deemoedig en met de opzet ons een voorbeeld van grote deemoed te geven.)

De bedoeling van de armoedige geboorte krijgt een andere, boeiende en verheven interpretatie in een Bretoens lied :

*Son Père, le premier berger,
Ne l'a pas voulu mieux loger,
Pour faire voir sa gloire
Aux peuples étrangers.* (26 / p. 26)
(Zijn Vader, de eerste herder, heeft hem niet beter willen herbergen, om zijn glorie te manifesteren aan de vreemde volkeren.)

Het is dus de stellige wil van de volkszanger in West-Europa geweest het verhaal van Jezus' geboorte volgens Mattheus en Lucas te bezingen met een overvloed van min of meer verzonden details, die hij koos om de schamelheid der omstandigheden, de armoede en de hulpbehoevendheid van Jozef en Maria, de hardvochtigheid der bezittenden en machtingen meer in het licht te stellen, dan de twee evangelisten dat doen.

Dit heeft beslist niets meer te maken met naïviteit. Wél wordt dit alles bezongen met eenvoudige middelen, die bij nader en aandachtig toezicht evenwel, helemaal niet onhandig of onbeholpen zijn, tenzij in de exemplaren uit de vervaltijd van een lied.

De ervaring der armoede en der onderdrukking, de ervaring van de geestelijke verwantschap van alle weerlozen, de ervaring van het lijden dat door de talrijke verwijzingen naar de Passie in zovele kerstliederen wordt opgeroepen, verdraagt immers niet die poëtische naïviteit, die in het volkslied zozeer gegeerd wordt door 'welgestelde' luisteraars, lezers of zangers. En bovendien ligt deze armoedige kerstinterpretatie van de volkszanger strikt in de geest van het evangelie - en van eeuwen traditie in de verkondiging.

A. Boone S.J.

BIBLIOGRAFIE

(alleen werken waarnaar verwezen wordt, zijn in deze lijst opgenomen)

1. J. Amades, *Folklore de Catalunya*. Barcelona, (1951¹) 1979.
2. M. Arnaeodov e.a., *Bulgarsko narodno Tvojtsestvo* (13 delen). IV. Sofia, 1961.
3. J. Bols, *Honderd oude Vlaamsche Liederen*. Namen, 1897.
4. R.W. Brednich en W. Suppan, *Gottscheer Volkslieder* (3 delen). II. Mainz, 1972.
5. E. Bruning, *De Middelnederlandse Liederen van het onlangs ontdekte Handschrift van Tongeren (omstreeks 1480)*. Antwerpen, 1955.
6. E. Bruning e.a., *Het geestelijk lied van Noord-Nederland in de vijftiende eeuw. De Nederlandse Liederen van de Handschriften Amsterdam en Utrecht*. Amsterdam, 1963.
7. J. Canteloube, *Anthologie des Chants populaires Français* (4 delen). IV. Parijs, 1951.
8. *Les Chansons de France*. Parijs, (1907-1913¹) 1980.
9. W. Chappell, *The Ballad Literature and Popular Music of the Olden Time* (2 delen). II. (Londen, 1959¹) New York, 1965.
10. F.J. Child, *The English and Scottish Popular Ballads* (5 delen). II. New York, (1882-1898¹) 1965.
11. E. de Coussemaker, *Chants populaires des Flamands de France*. (Gent, 1856¹) Kimmel-Steenvoorde, 1976.
12. P. Dearmer e.a., *The Oxford Book of Carols*. Londen, (1928¹) 1977³¹.
13. M. Delbouille, *Les Noël's Wallons* (Nouvelle Edition enrichie de nombreux textes inédits établie à l'aide des notes d'Auguste Doutrepoint). Luik, 1938.
14. F. Van Duyse, *Het oude Nederlandsche Lied* (4 delen). III. Antwerpen, 1903-1907.
15. L. Erk en F.M. Böhme, *Deutscher Liederhort* (3 delen) : III (Leipzig, 1893¹) Hildesheim 1972.
16. M. Garcia Matos, *Cancionero popular de la Provincia de Madrid* (3 delen) I. Madrid, 1951.
17. E. Gonzalez-Blanco, - *Los evangelios apocrifos* (3 delen). I. Madrid, 1934.
18. A. Lootens en J.M. Feys, *Chants populaires Flamands avec les Airs notés et Poésies populaires diverses recueillis à Bruges*. Brugge, 1879.
19. F.M. Luzel, *Chants populaires de la Basse Bretagne*. Gwerziou (2 delen) en Soniou (2 delen); II. Parijs, (1869-1890¹) 1971.
20. J.J. Mak, *Dit is een suverlyc Boecxken*. Amsterdam, 1957.
21. J.J. Mak, *Middeleeuwse Kerstliederen*. Utrecht, 1957.
22. F. R. Marin, *Cantos populares Espanoles* (5 delen). IV. Madrid, 1981.
23. A. Martinez, *Canciones de Espana*. Madrid, 1955.
24. Th. Peeters, *Oud-Kempische Volksliederen en Dansen* (4 delen), I. Brussel, 1952.
25. L. Pinck, *Verklingende Weisen* (5 delen). IV. Kassel, (1926-1939¹) 1962. 1963.
26. P. Piron, *Cent vieux Noël's*. Charleroi, 1931.
27. H. Poulaille, *La Grande et Belle Bible des Noël's anciens. Des origines au XVI Siècle*. Parijs, 1958.
28. H. Poulaille, *Les plus beaux Noël's Français*. Parijs, 1950.
29. Sbornik za narodni Oemotvorenija. Tijdschrift. Sofia, 1889...
30. D.F. Scheurleer, *Een devoot ende profitylyc Boecxken*. Den Haag, 1889.
31. A. J.M. Van Seggelen, *Het Liedboek van Liisbet Ghoeyvaers*. Zwolle, 1966.

(In de verwijzingen betekent het eerste cijfer het hierboven opgegeven werk, het tweede cijfer is de bladzijde. Voor het tijdschrift Sbornik verwijst het tweede cijfer naar de jaargang.)

ZOEKEN EN ZANTEN

Den Coninghs groete op derthien avont feeste in het jaer 1706

*Het is een out gebrijck, ghepleecht veel hondert jaeren,
waer dat in compangnie het volck vergaedert waeren,
dat men den Coninck kiest met briefkens of met lodt
en oock een Coninghs hof; een jder volght t'gebodt
dat Coninck aen vasael of jmandt wilt gebieden.
Den sot doet oock daer bij sijn mallicheijt geschieden.
Men siet dat jder huijs den derthien-avont viert,
ja oock in cloosters selfs, daer alles ghemaniert
voor eenen blijden geest den Coninck wordt ghetrocken.
Doch dat dit al gheschiet is om den mensch te locken
tot blijschap en vermaeck, ja om met volle vreucht
te roepen: Coninck drinckt, en dat geheel verheucht.
Maer waerom sulck een vreucht gheoeffend jn dees daeghen?
Welck is de reden doch, souse jmandt moghen vraeghen?
De reden hier van is dat Christus een cleijn kindt
in eenen open stal jnt blaesen van den windt
van coningh en heer is gheert voor eenen koningh
al jst dat sij hem sien jn dees seer slechte woningh.
Sij kennen hem als als mensch, als coninck en als Godt
al jst dat desen stal is geen paleijs of slodt,
gelijck dat wel betaemt dat hij moest sijn geboren.
Hij heeft veel liever dan den armen stal vercoren
op dat den armen mensch hier jn soo veel verblijdt
als dat den rijcken doet jn desen blijden tijdt.
Wel aen dan veel geluckx soo com jck u toe-bieden,
heer Coninck van dees feest: sa laet het dan geschieden
dat wij met blijden geest gaen roepen dat het clinckt:
met volle borsten Dat hJ hler Dien ConIngh DrInCkt.*

Het bovenstaande gedicht is van de Deinse rederijker Gillis Rooman (1666-1728), van wie een handschrift wordt bewaard in de Gentse Universiteitsbibliotheek. (1) Het handschrift, dat door de dichter zelf werd samengesteld in 1706 en ook door hem verder aangevuld gedurende de daarop volgende jaren, bevat een tweetal toneelteksten (een Leven van de H. Rochus en een Leven van de H. Jan de Doper), talrijke prijsdichten op "Vragen" of dichtwedstrijden, uitgeschreven door de Deinse rederijkerskamer en door de Gentse Hoofdkamer de Fontaine, benevens een aantal gelegenheidsgedichten (bij huwelijken, jubilea, professies van kloosterlingen) en andere "kleengedichtjes". (2)

(1) Centrale bibliotheek Rijksuniversiteit Gent, Handschriftenkabinet, hs. G 11071, f° 17.

(2) Over Gillis Rooman zie: Alb. van den Abeele, Geschiedenis der stad Deinze (Gent, 1865), blz. 204-206 en 249-252, alsook Ach. Cassiman, Geschiedenis van de stad Deinze, K.O.K.-Jaarboek 1952-53, blz. 187-188.

W.L. BRAEKMAN.

Een nieuw zuidnederlands kookboek uit de vijftiende eeuw.

Brussel, UFSAL, 1986, 147 blz., ill. (SCRIPTA 17. *Medieval and Renaissance Texts and Studies*).

Als een ontdekkingsreiziger beleeft W.L. Braekman een boeiend beroep: speuren, onbekende waarden ontdekken, vastleggen en bestuderen. In de SCRIPTA-reeks over Middeleeuwse en Renaissance-teksten publiceert hij zijn tiende deel, wat meteen wijst op zijn hoofdrol bij deze wetenschappelijke uitgaven. Zijn *Inleiding* wijst op de haast onvoorstelbare belangstelling voor het kookboek in allerlei middens: huisvrouwen, koks, lieden uit de horecasektor, verzamelaars, bibliofielen. Kookboeken treft u in alle tijden aan, o.a. als bewijs van een bepaalde standing. Vanaf het begin van de boekdrukkunst is de afzet verzekerd. Naast de gedrukte kookboeken zijn er, vaak generaties lang, schriften beschikbaar in families, kloosters en/of andere leefgemeenschappen. Kookboeken van vóór de 19de eeuw zijn zeldzaam, voor de Middeleeuwen en de zestiende eeuw gaat het om uitzonderlijke documenten. Er bestaan bovendien nauwe banden tussen deze kookrecepten en de medische receptverzamelingen. Dieet en voeding gaan hand in hand voor de gezondheidszorg. Kookrecepten treft u aan in medische receptaria, en ook omgekeerd.

Deze uitgave behandelt een totaal onbekend gebleven kookboek, een belangrijke bron voor het keukenbedrijf en de eetgewoonten in de zestiende eeuw. Zeer lang beschouwden vorsers het

Hs. 1035 van de Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent als het enig bekende Middelnederlandse kookboek; C.A. Serrière heeft het herdrukt in 1872. Dezelfde bibliotheek bezit een tweede vijftiende-eeuws kookboek (Hs. 476), in 1979 uitgegeven. Een derde handschrift ligt in deze editie voor ons! Het bevindt zich alweer te Gent, in de Koninklijke Akademie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (Hs. 15).

De auteur heeft de uitgave aan een grondig bronnenonderzoek onderworpen en noteert als voorlopig besluit, dat dit kookboek onafhankelijk is van alle tot op heden bekende werken op dit vlak. Het manuscript bestaat uit vier kleinere losse handschriften op papier, betiteld als deel A, B, C en D. Deel B en C vindt u in deze uitgave: 338 culinaire recepten, een tiental medische en een paar technische, een om inkt te maken (n° 26) en een uniek weversvoorschrift voor het weven van tijk (n° 189). Een uitgebreid glossarium maakt de tekst zeer toegankelijk. Deel D bestaat kwasi geheel uit medische recepten, vooral voor de pest, ook een kort recept uit een urine-traktaat. Het sluit duidelijk niet bij dit kookboek aan en komt aan bod voor een afzonderlijke publikatie. De wereld van de kookkunst en van de medicijnman is nooit volledig verkend.

W.L. Braekman verrijkt en verruimt met dit zuidnederlands kookboek onze kennis daarover doortastend en op hoogstaande wijze.

R.v.d.L.

JAARBOEK V van het Volksmuziekatelier Baljuwhuis

Galmaarden, 1987, 176 blz., ill.

Het vijfde jaarboek van het Volksmuziekatelier, gevestigd in het Provinciaal Trefcentrum Baljuwhuis te Galmaarden, is bijna integraal gewijd aan verschillende interessante bijdragen door Stéphane GODFROID over automatofonen (automatische muziekinstrumenten) in Vlaanderen (blz. 7 - 125). Met diverse vroegere publikaties begint vermelde auteur zich stilaan op te werpen als de specialist in Vlaanderen op dit terrein, dat door de

'echte' kunstmuziekfreaks (dixit Godfroid) niet naar zijn waarde wordt geschat.

In een eerste bijdrage - "Het draaiorgel. Aspecten van bouw en historiek in Vlaanderen" - wordt ingegaan op de bouwgeschiedenis van het draaiorgel, als verzamelnaam voor de familie der automatisch spelende muziekinstrumenten. Vooreerst wordt op een bevattelijke manier uiteengezet welke verschillende muziekdragers er bestaan, nl. cilinders, geperforeerde kartonnen strip-

pen (boekmechaniek), houten planken, een geperforeerde metalen schijf, e.d. Hierbij wordt in detail uitgelegd op welke wijze een kartonnen orgelboek wordt genoteerd. Daarop volgt in vogelvlucht een overzicht van het zoeken naar klankgeneratie langs automatische weg. Vertrekkend van het hydraulisch, een pneumatisch orgel werkend op lucht- en waterdruk uit de 3de eeuw voor Christus, wordt een hele reeks van automatonen in het daglicht gesteld van straatorgel en muziekdoos over het merkwaardige Componium tot de pianola en de elektronisch gestuurde pianocoder. Telkens worden in het kort de essentiële kenmerken van de betrokken instrumenten zowel qua klankgeneratie als qua aandrijfmechanisme beschreven.

Een tweede bijdrage handelt over "De Organista", een toestel dat door de orgelbouwer Charles Anneessens (1835-1903) uit Geraardsbergen werd ontwikkeld en dat door de ontwerper zelf werd beschreven als 'Suppléant de l'Organiste', doch waarvan tot op heden geen enkel exemplaar werd teruggevonden. Heel in het bijzonder vestigt S. Godfróid de aandacht op het uniek koderingssysteem. Om de beperkte speelduur van de cilinder uit te schakelen ontwikkelde Anneessens een kartonnen band met bovenop gekleefde houten strips die het overbrengingsmechanisme in werking stellen.

Vervolgens wordt nader beschouwd hoe de automatofonen in de loop der tijden werden geapprecieerd door musicologen en componisten. Ondanks de eerder pejoratieve indruk die men tegenwoordig heeft over automatische muziekinstrumenten - dikwijls worden zij afgedaan als vulgair en onwaardig -, hebben heel wat grote namen uit de muziekgeschiedenis o.a. Händel, Mozart, Haydn en Beethoven voor dergelijke instrumenten gekomponeerd. Nog opmerkelijker zijn

de opvattingen van belangrijke muziektheoretici uit het verleden die meenden dat de uitvoering van een muziekstuk door een automatisch muziekinstrument meer te waarderen was dan deze door de mens.

Naar mijn gevoel - en wegens de volkskundige strekking van het jaarboek - zou hier iets meer aandacht moeten besteed worden aan de socio-kulturele rol van (bepaalde) automatofonen: wie waren de bespelers, voor welk publiek speelden zij en welk repertoire werd door hen gebracht? Interessante processen van kulturele wisselwerking tussen 'kunstmuziek' en volksmuziek zouden hierbij aan het licht kunnen komen, evenals de vraag naar de popularisering van een bepaald deel van het klassiek repertoire.

Als hoofdonderdeel van Godfroids studie volgt "Bouwers van automatofonen in Vlaanderen. Proeve van catalogus". Hierin worden zo veel mogelijk gegevens op biografisch of bedrijfshistorisch vlak geïntegreerd, naast informatie omtrent de instrumenten die er werden geproduceerd en bibliografische vermeldingen. Dat er hierbij hiaten voorkomen - zoals de auteur zelf opmerkt - lijkt bijna onvermijdelijk, gezien de omvang van de materie en de quasi afwezigheid van literatuur omtrent het onderwerp. Met stelligheid kan men verzekeren dat deze 'Proeve van catalogus' van S. Godfróid het referentiekader zal vormen voor elk verder onderzoek omtrent automatofonen in Vlaanderen.

Het vijfde jaarboek van het Volksmuziekatelier bevat verder artikels over het volkslied, nl. *De Wandelende Jood in het volkslied* van A. Boone (blz. 127-144), *Brussel als voorwerp van het marktlid* van J. De Vuyst (blz. 145-158) en *Lief Lijneke* van B. Hartman (blz. 159-164) en over het Café-Chantant, nl. *Gerardino* van R. Hessel (blz. 165-171).

Erik DEMOEN

INHOUD OOSTVLAAMSE ZANTEN JG. 62 (1987)

I. VOLKSKUNDE ALGEMEEN

Bibliografie, verenigingen, congressen, musea, tentoonstellingen, enz.

1. Prijs Alfons DE COCK 1988 2
2. R. van der Linden. Reuzen, een startsein voor binding tussen Noord en Zuid. 66
3. R. van der Linden. SIEF-kongres te Zürich 1987. 69
4. M. Jacobs. Negen Colloquia Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen.
R.U.G. - Volkskundige verkenning. 71
5. R. van der Linden. De v.z.w. Frans M. Olbrechts-Stichting. 100
6. R. van der Linden. Tradition Wallonne. Jaarboek met volkskundige
bibliografie 1987. 128
7. R. van der Linden, L. Beyens, R. van de Walle, A. Eloy, G. Weze.
Algemene Statutaire Vergadering. Jaarverslag. Balans. Verkiezing. Museum.
Biblioteek. Kantklub. 115
8. Schenkingen aan Bond en Oostvlaamse Zanten. 64bis + 125
9. E. Tielemans. Volksgeneeskunde in Limburg. Een bibliografie. A. Eloy. 202
10. R.v.d.L. *El Mouchon d'Aunia*. 238

Personalia

11. M. Daem. Jan Broeckaert. Zijn betekenis voor de volkskunde. 233

Grondslagen, methodiek

12. M. Jacobs. Zie nr. 4.
13. W. Bosmans. Op zoek naar de vijftradicie in het Vlaamse land. 61
14. Het Handbuch der Europäische Volksmusikinstrumente. H. Boone 61
15. A. Linters. De wortels van Flanders Technology. Industrieel erfgoed,
industriële archeologie in Vlaanderen. A. Eloy. 199
16. Jan Broeckaert. Zie nr. 11.

II. NEDERZETTING

17. Patershol Gent binnenste buiten. M. Daem. 12
18. C. Goossens. Bij ons in 't dorp. Landelijk leven in Vlaanderen
een halve eeuw geleden. R. van der Linden. 57

III. GEBOUWEN

19. Patershol Gent. Zie nr. 17.
20. L. Devliegher. De molens in West-Vlaanderen. R.v.d.L. 80
21. P. Bauters. Het Oostvlaams molenbestand in 1986. R.v.d.L. 80
22. Industrieel erfgoed. Zie nr. 15.

IV. VOORWERPEN

23. C. Schelstraete, H. Kintaert, D. De Ruyck. Het einde van de
onveranderlijkheid. Arbeid, bezit en woonomstandigheden in het
Land van Nevele tijdens de 17de en 18de eeuw. J. Van Keymeulen. 130
24. Industrieel erfgoed. Zie nr. 15.

V. TEKENS EN UITHANGBORDEN

25. A. Van Hageland. Grootmoedersdag: een nieuw kalenderfeest? (symbool) 67
26. M. Jacobs. Stelen mag? Een volksrechterlijk fenomeen
te Zichen-Zussen-Bolder (1986-1987): enkele kanttekeningen. (symbool) 179

VI. TECHNIEK, BEROEPEN, VOLKSKUNST, VOLKSNIJVERHEID

27. G. Vanschoenbeek. Al zijn wij zwakke vrouwen...
Een vrouwenstaking in 1907. (handschoenstiksters) 3
28. P. Vlieghe. "De schapen versteken" en "Deisteren". 56
29. Molens. Zie nrs. 20 en 21.
30. Arbeid, bezit en woonomstandigheden. Zie nr. 23.
31. Industriële archeologie. Zie nr. 15.
32. S. Godfroid. Het draaiorgel. Aspecten van bouw en historiek in Vlaanderen.
E. Demoen. 260

VII. VOLKSPSYCHOLOGIE, VOLKSTYPEN

33. Vrouwenstaking. Zie nr. 27.
34. Landelijk leven. Zie nr. 18.
35. L. Gelber. Louis Doms zingt en vertelt. 43 + 81
36. Grootmoedersdag. Zie nr. 25.

37. R. Van der Linden. Landlopers. 1987: jaar van de daklozen. Feuille de Route. Kausaliteit en Continuïteit. 133
38. Stelen mag? Zie nr. 26.
39. W.L. Braekman. Nieuw Licht op Jan de Lichte en de Zijnen. 203

VIII. KLEDERDRACHT, SIERADEN

40. Handschoenstiksters. Zie nr. 27.
41. H. Vannoppen. Streekdrachten in O.VL.: Het Land van Nevele. 31
42. Bezit. Zie nr. 23.

IX. VOEDING

43. A.G. Homblé(+). Het bier in de volksgeneeskunde. 19 + 101
44. "Deisteren". Zie nr. 28.
45. W.L. Braekman. Een nieuw zuidnederlands kookboek uit de 15e eeuw. R.v.d.L. 260

X. ZEDEN, GEBRUIKEN, LEVENSLIJP, KALENDERGEBRUIKEN, FEESTEN, SPELEN

46. R. van der Linden. Reuzen in Vlaanderen. Volksleven van vijf eeuwen. M. Daem. 57
47. Landelijk leven. Zie nr. 18.
48. Reuzen. Zie nr. 2.
49. Grootmoederdag. Zie nr. 25.
50. L. Carlen. Wallfahrt und Recht im Abendland. M. Daem. 126
51. L. Van den Storme. De Heilige Amelbergaverering in Oost-Vlaanderen. 143
52. Stelen mag? (kermis, kwel spelen, hanekappen, konijndorsen). Zie nr. 26.
53. G. Rooijackers, T. van der Zee. Religieuze volkscultuur: de spanning tussen voorgeschreven orde en geleefde praktijk. M. Jacobs. 196
54. A. Boone. Wat armoede most daer sijn. Het thema "armoede" in het Kerstlied doorheen Europa. 239
55. P. Huys. Den Conings groete op Derthien Avont Feeste in het Jaer 1706. 259

XI. SOCIALE EN RECHTERLIJKE VOLKSKUNDE

56. Vrouwenstaking. Zie nr. 27.
57. Streekdrachten. (Op basis van signalementen in het Bestuurlijk Memoriaal van de Provincie). Zie nr. 41.
58. Colloquium negen: Wezenzorg te Gent. Zie nr. 4.
59. Bedevaart en recht. Zie nr. 50.
60. Landlopers. Zie nr. 37.
61. Stelen mag? Zie nr. 26.
62. Jan de Lichte. Zie nr. 39.
63. Armoede. Zie nr. 54.

VOLKSGELOOF. MYTOLOGIE. VOLKSDEVOTIE. TOVERWERELD.

64. Reuzen. (A. Eloy. Oorsprong van reuzen en reuzenverhalen). Zie nr. 46.
65. Bedevaart. Zie nr. 50.
66. Amelbergaverering. Zie nr. 51.
67. Religieuze volkscultuur. Zie nr. 53.
68. Kerstlied. Zie nr. 54.
69. Derthien Avont. Zie nr. 55.

XIII. VOLKSGENEESKUNDE

70. Bier in de volksgeneeskunde. Zie nr. 43.
71. Landlopers. (als kwakzalvers). Zie nr. 37.
72. Volksgeneeskunde in Limburg. Zie nr. 9.
73. Kookboek. Zie nr. 45.

XIV. VOLKSWETENSCHAP

XI. VOLKSLETTERKUNDE

74. E. Ternest. Jan de Lichte en zijne Bende. Zie nr. 39.

XVI. VOLKSPOEZIE. LIED. RIJMEN. SPREUKEN. OPSCHRIFTEN.

75. W.L. Braekman. "Den Aap in zijn Kot": nieuw rekapitulerend lied. 13
76. Louis Doms zingt. Zie nr. 35.
77. Gentschen Uytzet. Zie nr. 43.

78. Allebergafordicht. Zie nr. 51.
79. Kerstlied. Zie nr. 54.
80. Dertien Avont Feeste. (rederijkers). Zie nr. 55.

XVII. MUZIEK. DANS. INSTRUMENTEN. UITROEPEN.

81. Volksmuziekinstrumenten. Zie nr. 14.
82. Fijfertraditie. Zie nr. 13.
83. Draaiorgel. Zie nr. 32.

XVIII. VOLKSVERHAAL. SPROOKJES. SAGEN. LEGENDEN. ANEKDOTEN.

84. Reuzen. Zie nrs. 46 en 64.

XIX. VOLKSTONEEL. POPPENSPEL. VOLKSSCHOUWSPEL.

85. E.F. Suhr en R. Weinkauff. Revolte im Kasperhaus. Dokumenten
und Bildern zum Puppentheater. *L. Hoste.*
86. Rederijkers. Zie nr. 55.

63

XX. OVERIGE VOLKSLITERATUUR.

XXI. VOLKSTAAL. SPREEKWOORDEN. RAADSELS. HUMOR. SCHELDWOORDEN. SPOTROEPEN.

87. Den Aap in zijn Kot. Zie nr. 75.
88. "De schapen versteken" en "Deisteren". Zie nr. 28.
89. Jan de Lichte. (brute taal). Zie nr. 39.

XXII. PLAATS-, STRAAT-, HUIS-, VOOR- EN FAMILIENAMEN EN -BIJNAMEN.

90. Reuzen. (naamgeving). Zie nr. 46.
91. Landlopers. (dakloze, thuisloze). Zie nr. 37.

INDEX OP AUTEURS EN AANGEHAALDE PERSONEN

Bauters P., 80	De Wulf G., 12	Van Bockstaele R., 12
Beyens L., 116	Eloy A., 57, 123, 199, 202	Van den Storme L., 143
Boncqquet D., 12	Gelber L., 43, 81	van der Linden R., 57, 59,
Boone A., 239	Godfroid S., 260	66, 69, 80, 100, 115, 128,
Boone H., 61	Goossens C., 59	133, 260
Bosmans W., 61	Homblé A.G.(+), 19, 101	Van der Zee T., 196
Braekman W.L., 17, 203, 260	Hoste L., 63	Van de Walle R., 119
Burez M., 12	Huys P., 259	Van Doorne G., 12
Carlen L., 126	Jacobs M., 71, 179, 196	Van Hageland A., 67
Cattoir P., 12	Kintaert H., 130	Van Keymeulen J., 130
Daem M., 12, 57, 126, 233	Laleman M.C., 12	Vannoppen H., 31
Dascotte R., 238	Linters A., 199	Vanschoenbeek G., 10
de Donder V., 59	Masquelin Bertha, 153	Vlieghe P., 56
Demoen E., 261	Rooijackers G., 196	Weinkauff R., 63
De Rijcke I., 12	Schelstraete C., 130	Weze G., 125
De Ruyck D., 130	Suhr E.F., 63	
Devliegheer L., 80	Tielemans E., 202	

ILLUSTRATIES

1. Gruit in de kuip gieten, 19; 2. Hop, 24; 3. Lavendel, 24; 4. Hysop, 24; 5. Salie, 24; 6. Zeuntje, meid familie Buysse, 34; 7. Julietje, idem, 34; 8. Zwarte kapmantel uit Deurle, 34; 9. Schijfken van Poesele, 36; 10. Dorothea Nieulandt uit Lotenhulle, met muts, 38; 11. Louise Mortier uit Nevele, met muts, 38; 12. Mathilde Caekaerts uit Nevele, met muts, 38; 13. Kaft "Reuzen in Vlaanderen", 66; 14. Tentoonstelling "Afgestoft en opgeblonken", 120; 15. Tentoonstelling "Ambachtelijk Artistiek Aperitief", 121; 16. Tentoonstelling "Rendez-vous met Magere Hein", 122; 17. Tabel 'Graad slaapcomfort', Nevele, 131; 18. Diagram 'Verspreiding aardappel' Nevele, 132; 19. Tabel 'Aantal kinderen' Nevele, 132; 20. Landloper Den Dee, 135; 21. Woonplaats van Den Dee, 135; 22. Feuille de route van 3.7.1846, 136; 23. Vonnis van 7.12.1748, Aalst, 138; 24. Een blinde, 139; 25. Half arm, half rijk, 139; 26. Labor improbus omnia vincit, 140; 27. Bidprentje S. Amelberga (1700), 143; 28. Bidprentje S. Amelberga (1625), 145; 29. Bidprentje S. Amelberga, 146; 30. Grafsteen in O.L.V.-kerk Temse, 146; 31. Klein reliekschrijn, 148; 32. Groot reliekschrijn, 148; 33. Bedevaartvaantjes S. Amelberga, 149; 34. Gravure Temse (Sanderus), 150; 35. Plan Temse, 150; 36. Kapel "Cauwerburg", Temse, 153; 37. Kapel "Hoogkameren", Temse, 154; 38. Alliantiewapen 'De Schoutheete', 154; 39. Kapel "Kletter Bos", Temse, 156; 40. Kapel "De Bank", Temse, 156; 41. Kapel "Marskapelletje", Temse, 156; 42. Kapel "Braemskapel, Temse, 156; 43. Kapel "Bolderik", Temse, 156; 44. Kapel "O.L.V. 7 Weëen", Temse, 156; 45. Kapel "De zwarte fles", Temse, 160; 46. Plan kapel "Vijfhuizen", Temse, 160; 47. Brief Baron Snoy, 161; 48. Plan kapel O.L.V. 7 Weëen, Temse, 162; 49. Amelbergabeeld, 162; 50. Ex voto 'Klein schip', 164; 51. Affiche 1100-jarig Jubelfeest S. Amelberga (1873), 166; 52. Gildevlag uit 1896, 168; 53. Amelbergablazoentje, Mater, 170; 54. Scène 35 Bruegel's 'Kinderspelen', 187; 55. Protestborden te Sijsle, 189; 56. Vonnis 14.2.1747 (J. De Lichte), 206; 57. Verklaring Marie Feliërs, 216; 58. Situeringsplan geboorteplaats J. de Lichte, 218; 59. Kaft uitgave E. Ternest (1873), 220; 60. Portret Jan de Lichte, 222; 61. Portret P.J. Cloedt, 222; 62. Portret P.J. Buyse, 222; 63. Gedenkplaat Jan Broeckaert,